

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 50, Yıl/Year: 2024 (Aralık/December)

Türkiye’de Hint Havzasını Konu Alan Fıkıh Çalışmaları: Bir Hasıla
Fiqh Works in Turkey on the Indian Subcontinent: An Overview

Ahmet Aydın

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Fıkıh Ana Bilim
Dalı – Assoc. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Islamic Law
ahmet.aydin@bilecik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0943-8813>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 02/08/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 14/11/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2024

Atıf/Citation: Aydın, Ahmet. Türkiye’de Hint Havzasını Konu Alan Fıkıh Çalışmaları: Bir Hasıla”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/50 (2024), 431-463. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1527031>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

Bu araştırma Cumhuriyet tarihinde Hint alt kıtasına yönelik fıkıh çalışmalarının konu aldıkları temel sahalara, tartıştıkları ana meselelere, görüşlerini inceledikleri ulemâ, muhtevâ ve sistematiklerinden bahsettikleri fıkıh metinleri, fıkıh eğitimi ve bölgenin fıkıh ilmine katkılarını yönelik tespitleri üzerinde durarak ülkemizde bu bölgeye yönelik ilmi faaliyetlerin tarihini ve gelişimini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Hint alt kıtasının bir medeniyet havzasına dönüşümünü sağlayan ilmi disiplinlerden biri de fıkıhtır. Ülkemizde Hint havzası hakkındaki akademik araştırmaların yoğunlaştığı alanların tespiti ve inceleme konusu olmayı bekleyen muhtemel konulara dair birtakım katkılar sunulması, bu çalışmanın temel hedefidir. Cumhuriyet dönemi fıkıh çalışmalarına yönelik genel bir manzara sunmayı hedefleyen çalışmalarda Hint bölgesinin eksik bırakıldığı görülmektedir. Zira Hint alt kıtasının başta Hanefî mezhebinin gelişimi olmak üzere fıkıh tarihini yazabilmek çok sayıda araştırmayı gerekli kılmaktadır. Tercüme ve telif yoluyla bu bölgeyi bir yönüyle konu alan fıkıh çalışmalarının tarihi serencâmını incelemek ülkemizde oluşan birikimin durumu ve eksik bırakılan hususların tespiti cihetinden küçük bir katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hanefî Mezhebi, Şâfiî Mezhebi, Hint alt kıtası, Bâbürlüler.

Abstract

This study aims to evaluate the history and development of scientific activities in Turkey related to the Hindu Valley by examining the main areas, key issues discussed, scholars who have studied this topic, content and systems in fiqh texts, fiqh education, and contributions of the region to fiqh knowledge. Fiqh is one of the scientific disciplines that has contributed to the transformation of the Indian subcontinent into a civilization. The main goal of this study is to provide some contributions regarding identifying areas where academic research on the Hindu Valley has been concentrated in our country and potential subjects awaiting investigation. It is observed that studies on fiqh during the Republican era generally overlooks this region. However, writing about the history of fiqh, especially for the Hanafi school's development in the Indian subcontinent, requires numerous research efforts. Examining historical developments in fiqh studies that focus on this region through translation and original writings will provide a small contribution towards assessing accumulated knowledge in our country and identifying any gaps.

This study aims not only to create a bibliography of fiqh literature that focuses on the Indian world but also to evaluate their contributions based on the research areas they cover. Despite being written in different fields, a few articles that extensively discuss fiqh issues have been included in this research. There is insufficient preliminary research to categorize and analyze the history of fiqh in different periods, such as the Ghaznavids (963-1186), the Delhi Sultanate (1206-1526), Babur's Empire (1526-1858) Colonial India, and modern era of the Indian subcontinent. Instead of examining fiqh studies chronologically, it was deemed more appropriate to classify them under these dominant periods to better identify the periods that require more focus.

During the Ghaznavid period, India had not yet become a center of knowledge and civilization that attracted scholars. In a book that examines the biographies of Indian scholars during the Ghaznavid period, it was determined that Baghdad was an important center of learning in terms of intellectual travels. Many scholars who were born in different cities in the Sindh region came to this area and became renowned figures in hadith and fiqh fields, with some choosing to stay in Baghdad and others opting for Egypt. The Ghaznavid period did not become a subject of fiqh research in our country. Following the conquests by the Ghaznavids, the Delhi Sultanate emerged as a Turkish-Islamic dominion on the Indian subcontinent, exerting lasting social, economic, and political effects. One of the few studies on this period focusing on fiqh is Adem Çiftçi's article about *al-Fatāwa al-Ghiyāsiyya*. It is claimed that *al-Fatāwa al-Ghiyāsiyya* is considered the first Arabic fatwā book prepared based on the Hanafi school of thought on the Indian subcontinent. The article suggests that this study serves as an example of fatwā works written in the region and has been used as a source by Indian Hanafi jurists.

The period in which fiqh studies intensified in the Indian subcontinent is the Mughal period. The region gained an independent center of knowledge during this time. Central cities such as Delhi emerged as the hub of this center, and extensive and profound activities were carried out in various fields of Islamic knowledge by scholars who emerged during this period and the scholarly circles formed around them. Within the framework of the Hanafi school of thought, which

became the official madhab (school) for fiqh in the region, various types of research can be identified, including literature on religious law and fatwās, jurisprudence methodology, fiqh history, and person-centered studies. This period witnessed extensive discussions centered around hadith-fiqh. If we look at the regions and periods that researchers have focused on in pre-modern Hanafi fiqh history, it is generally observed that there is a lack of academic interest, specifically in the Mughal period in the Indian subcontinent. While there are fiqh studies examining the judicial system in cities of the Ottoman Empire during a specific time period, or focusing on the Mamluks, Seljuks, or Umayyad Caliphate of al-Andalus, there seems to be a lack of thesis or article-level research examining the development and judicial activities of the justice system in India during these three major empires mentioned above.

The British took control of the Indian territories with the collapse of the Mughals in 1857. During this period, such scholarly traditions emerged as Ahl-i Hadith, Barelvi, and Deobandi, aiming to unite and guide the Muslim population and provide Islamic education. Fiqh studies during this period focused on the Ahl-i Hadith sect. Modern-era studies have been limited to scholars produced by these sects during colonial times, their fiqh works prepared by these sects, and a few renowned multidimensional scholars known for their views in the Islamic world. In terms of their fiqh opinions and scholarly contributions, the names that have been studied in the modern period are Muhammed Iqbal (d. 1938), Fazlur Rahman (1988), Ahmed Hassan (1996), Muhammed Hamidullah (d. 2002), Muhammed Taki Usmani and Muhammed Khalid Masood. As seen in the above-mentioned studies, Urdu fiqh literature has not been a field that could be studied except by researchers who have come to our country from this region. There has not yet been a study examining Islamic legal research in countries such as Spain and Germany through translation or original works.

Keywords: Fiqh, Hanafi Mazhab, Shafi'i Mazhab, Indian subcontinent, Babur's Empire.

Giriş

Bu çalışma Cumhuriyet tarihi boyunca ülkemizde fıkıhın farklı sahalarında Hint alt kıtasına yönelik eserlerin gelişimini incelemeyi ve araştırmaların yoğunlaştığı bölge, mezhep, mesele, kitap, risâle ve âlimlere yönelik tespitlerde bulunmayı ve hakkında çalışma yapılması öngörülen ve eksikliği hissedilen bazı hususların ilim dünyasının dikkatine sunulmasını hedeflemektedir. Hint dünyasını konu alan fıkıh literatürünün sadece bir bibliyografyasını oluşturmayı amaçlamayan bu çalışmada eserler, araştırma alanlarına göre tasnif edilerek sundukları katkılar açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Farklı alanlarda yazılmış olmakla birlikte fikhî meseleleri yoğun olarak işleyen az sayıdaki makale de bu araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Bu çalışmada fıkıhın kelim ve tasavvuf gibi diğer ilmi disiplinlerle ilişkisini Hint alt kıtasında yazılmış bir eser ya da bu bölgede yaşamış bir âlim üzerinden tartışan incelemeler de ele alınacaktır.

Cumhuriyet dönemindeki fıkıh literatürü hakkında kapsamlı çalışmalar hazırlanmış¹ olmakla birlikte Hint alt kıtasındaki ilmî birikimi fıkıh alanında

1 Abdurrahman Yazıcı, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de İslâm Miras Hukuku Çalışmaları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 309-328; Hamdi Çilingir - M. Salih Eser, *Türkiye’de İslam Hukuku Çalışmaları Literatürü* (İstanbul: İSAR, 2014); Eyyüp Said Kaya, "Türkiye Cumhuriyeti’nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 9-126.

mevzu edinen araştırmalara bu eserlerde odaklanılmadığı ve müstakil başlıklar altında bu konuya yer verilmediği görölmektedir. Sözü edilen eserlerin yayımlanmasından günümüze geçen süre zarfında bu bölgeyi konu alan yeni birçok çalışmanın da yapıldığı dikkate alınacak olursa bu literatürü müstakil olarak inceleyen bir çalışmanın yapılması isabetli bulunmuştur. Başta Hint alt kıtasında fıkıh sahasında öne çıkan âlimler hakkında hazırlanan monografiler olmak üzere fıkıh öğretiminden fıkıh usûlü literatürüne kadar bu bölgedeki ilmi mirası ölkemize taşımaya gayret eden birçok çalışma tespit edilebilmektedir. Bir uzmanlık alanı olarak bu bölgeyi çalışan araştırmacıların yanı sıra kendi sahası ile irtibatlandırarak bu bölge hakkında araştırmalar yapan isimlere ulaşılabilmektedir. Afganistan, Pakistan ve Hindistan'dan Türkiye'ye gelen araştırmacıların kıymetli eserleri de bu bölgedeki fikhî faaliyetin ve gelişimin tespit edilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Hint alt kıtasına yönelik fıkıh çalışmalarının özellikle son on yılda yeni bir saha olarak ilgi görmeye başlaması oldukça sevindirici bir durumdur.

Ölkemizde kaleme alınan İslam hukukuna dair çalışmaların bir yönünü de on dokuzuncu yüzyıl yahut daha geniş bir çerçevede modern dönemde fıkıh ilmini ilgilendiren gelişmelerin incelenmesi oluşturmaktadır. Cumhuriyet döneminde İslam hukukuna yönelik çalışmalarda gerek teşekkül dönemi gerek mütekaddimûn devri gerekse müteahhirûn dönemi hakkında şahıs merkezli araştırmalar önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de hazırlanan fıkıh tezlerini müstakil olarak inceleyen araştırmalar, İslam dünyasının periferisinde kalan Hint ve Yemen gibi bölgelere dair tezlerin yok mesabesinde olduğunu teslim etmektedir. Büyük bir kısmı Hanefî mezhebi merkezli yapılan bu çalıřmaların² mezhebin hâkim olduğu coğrafyalardan biri olarak Hint alt kıtasını görmezden gelmeleri ise meselenin dikkat çekici boyutlarından biridir.

Siyasi tarih açısından Gazneliler (963-1186), Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526), Bâbürlüleri (1526-1858), Sömürge Hindistan'ı devri ve modern dönemde Hint alt kıtası olmak üzere beş ana ana hâkimiyet devri altında incelenebilecek Hint'teki İslam tarihi hakkında fıkıh tarihi açısından bir dönemlendirme yapabilmeye yetecek ön araştırma mevcut değildir. Fıkıh çalışmalarının kronolojik olarak incelemek yerine araştırmaların yoğunlaştığı dönemlerin daha iyi tespit edilebilmesi adına yukarıda arz edilen devirler altında tasnif edilerek sunulması uygun görölmüştür. İleride Hint coğrafyasını fıkıh ilmi açısından incelemek isteyen araştırmacılara sunulan bu genel manzaranın küçük bir katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Hicrî 1. yüzyılda Sind bölgesine gelen müslömanların 731'de Mahfûza şehrini kurmaları, ardından Bahmanva

2 Sevinç Bildik, "Türkiye'de Yapılan Fıkıh Tezleri Üzerine Panoramik Bir İnceleme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 321.

ve Mulasthana şehirlerini fethedip isimlerini Mansûra ve Ma’ mûra olarak değiştirmeleri³ ve Abbâsî halifesi el-Mu’ tasım-Billâh’ın (ö. 227/842) döneminde Sind’de günümüzde Pakistan’ın en batısındaki Belucistan eyâleti içerisinde kalan bölgede İmrân b. Mûsa el-Bermekî tarafından inşa edilen Beyzâ şehri⁴ ile ilk İslam şehirleri Hint alt kıtasında oluşmaya başlamıştır. Müslümanların yerleşmeleri ile bir eğitim merkezi hâline gelmeye başlayan bu şehirde yetişmiş çok sayıda âlimden bahsedilmektedir. Hindistan’ın güney sahil bölgelerine özellikle ticaret yapmak üzere gelen müslüman Arapların yerli kadınlar ile evlenmeleri ile burada devam eden nesilleri “Moplah” (Mappila) olarak adlandırılmıştır. Moplahlar’ın ilk Hintli müslümanlar olduğu kabul edilmektedir. Madras, Malabar ve Gucerat gibi şehirlerinde Şâfiî mezhebi yayılmaya başlamıştır. Makdisî (ö. 390/1000) bölgenin önemli şehirlerinden olan Multan’ın Mansûra gibi büyük bir şehir olduğunu söylemekte, nüfusunun büyük çoğunluğunun Araplardan oluştuğunu, zina yapan ve içki içen kimselerin cezalandırıldığını ve ticarî faaliyetlerde hile yapılmadığını belirtmektedir. Sind bölgesindeki müslümanların Ehl-i Hadis mezhebinden olduklarını, kasabalarda Hanefî mezhebi müntesiplerinin bulunduğunu, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine müntesip kimselere rastlamadığını ve tanıştığı Kâdı Ahmed b. Muhammed el-Mansûrî’nin Zâhirî mezhebinden olduğunu söylemesi fıkıh tarihi bakımından önemli tespitlerdir.⁵ Ülkemizde Hint alt kıtasında erken dönemde fıkıh mezheplerinin gelişimi ve yayıldığı bölgeler hakkında henüz bir araştırma hazırlanabilmiş değildir. Bu yönde bir araştırma için fıkıh tarihinin kayıp halkalarından biri olan Hint bölgesine yönelik seyahatnâmelerin önemli bir kaynak olduğuna işaret etmek gerekir. Maveraünnehir’de Hanefî mezhebinin yayılmasını konu alan çalışmaların aksine Hint havzasında bu mezhebin teşekkülüne dair araştırmaların eksikliği görülmektedir. Karahanlılar yahut da Selçuklular gibi muayyen bir dönemde yaşayan fıkıh âlimlerini konu alan çalışmalar bulunmakla birlikte Hint alt kıtasına yönelik benzer bir araştırma henüz hazırlanabilmiş değildir. Türkiye’deki akademik çalışmaların Gazneliler dönemi ile başladığı ve Bâbürlüler devri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Sözü edilen çalışmaların tarihi serencâmı hakkında aşağıda bilgi verilmeye çalışılacaktır.

3 Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ li’l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 3.

4 Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütuhu’l-Bıldân* (Beyrut: Müessesetü’l-Maârif, 1987), 611.

5 Ahmet Aydın, *Yavana: İslam Medeniyetinin Büyük Havzası Hint* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 21-26, 81-83, 202-203.

1. Gazneliler Devri

Hanefî mezhebinin yayıldığı ve hâkim olduğu coğrafyalardan biri olarak Hint başta bu mezhebe yönelik bir fıkıh tarihi inşa edilebilmesi için belki de en fazla öncü çalışmaya ihtiyaç bulunan bölgelerden biridir. Karahanlılar, Memlûklüler, Selçuklular ve Osmanlı devleti dönemlerinde yaşamış fıkıh âlimleri hakkında yapılan yahut da Mâveraünnehir bölgesi gibi müstakil bir havzada yetişen ulemayı konu alan çalışmalar dikkate alındığında gerek bir medeniyet havzası yahut da Gazneliler, Delhi Türk Sultanlığı ve Bâbürlüler olmak üzere Hint alt kıtasını müstakil olarak inceleyen çalışmalara ülkemizde ulaşılamamaktadır. Hint alt kıtasının bir medeniyet havzasına dönüşümünü inceleyen ve bu sürecin bir parçası olarak fıkıh ilmine dair birikime işaret eden *Yavana: İslam Medeniyetinin Büyük Havzası Hint* adlı çalışmada devletin ilim ve kültür merkezi olan Afganistan'daki Gazne şehri merkezli ilmi çalışmalar ve bu bölgede kurulan medreselere üzerinde durulmaktadır. Gazneli Mahmûd'un Hanefî mezhebinin yine bu şehir merkezli olarak yayılmasına dair faaliyetlerinden söz edilmektedir. Dönemin çok sayıda âliminden bahsedilen bu eserde tespit edilebilen isimlerin Nişâbur yakınlarındaki Büst, Hemedân, Cürçân ve İsfahan gibi Hint bölgesi dışındaki Gazneli topraklarında doğdukları, eğitim aldıkları ve ilmî ilişkileri bakımından Hint bölgesi ile irtibat kurmadan vefât ettikleri belirtilmektedir. Hâsılı Gazneliler döneminde henüz Hint'in ulemâyı kendisine çeken bir ilim ve medeniyet merkezi hâline gelmediği ileri sürülmektedir. Bu araştırmada Gazneliler dönemindeki Hintli âlimlerin biyografileri incelenmiş ve yapılan ilmî seyahatler açısından Bağdat'ın önemli bir ilim merkezi olduğu tespit edilmiştir. Sind bölgesinin farklı şehirlerinde doğmuş çok sayıda isim bu şehre gelerek fıkıh alanında tanınmış âlimler hâline gelmiş, bir kısmı Bağdat'ta bir kısmı ise Mısır'da kalmayı seçmişlerdir. Bahsedilen eserde Gazneliler döneminde Hint bölgesinde ilmî faaliyetleri ile öne çıkan bir âlim ve mutasavvıf olarak Hücvîrî (ö. 465/1072) ve temelde tasavvuf sahasında bir eser kabul edilen *Keşfü'l-mahcûb'u* üzerinde durulmaktadır. Gazne'de dünyaya gelen Ebû'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Hücvîrî (ö. 465/1072) eğitimini tamamlamak için Suriye, Irak, Türkistan ve Mâverâunnehir gibi bölgelere seyahatler yapmış Gazneli topraklarındaki önemli ilim merkezlerini ziyaret etmiş bir isimdir. Mürşidi Ebû'l-Fazl el-Huttelî'nin isteği üzerine Hindistan'a gelmiş ve Lahor'un batısındaki Rava ırmağı kıyısında bir mescit kurmuştur. Onun 431/1039 senesinde Lahor'a gelmiş olması muhtemeldir. Hücvîrî'nin gayretleri ile çok sayıda Hintli İslâm'a girmiştir. Tasavvufta Cüneyd-i Bağdâdî'nin yolundan giden Hücvîrî bu ilme dair *Keşfü'l-mahcûb* adlı bir eser yazmıştır. Farsça dilinde yazdığı *Keşfü'l-Mahcûb* tasavvufun temel kavramları ve tarihi hakkında bilgi veren bir tasavvuf klasığıdır. Eserin ikinci bölümü ise marifetullah, tevhid, iman ve sema gibi ta-

savvufun merkez kavramlarının yanı sıra zekât, hac ve oruç gibi fikhî meselelere ayrılmıştır.⁶ Onun fikhî meseleleri tartışmak ve bir mezhebi savunmak yerine ibadetlerin bâtinî manaları ve hikmetleri üzerinde durmak üzere bu bölümü hazırladığı anlaşılmaktadır.⁷ Bu eser fikhî yönüyle incelenmeyi bekleyen Hint topraklarında yazılmış bir çalışmadır.

Ebû'l-Fazl el-Huttelî'nin emriyle Hücvîrî gibi bu topraklara gelen sûfilerden biri de fıkıh sahasındaki bilgisi ile tanınan Fahrüddîn Hüseyin ez-Zencânî el-Lahorî'dir.⁸ Günümüze ulaşan bir eseri tespit edilememiştir. Her iki ismin de Lahor merkezli olarak ilmî faaliyetlerde bulunması bu şehrin Gazneliler devrindeki önemine işaret etmektedir.⁹ Gazneliler döneminde Hint bölgesinde kurulan medreselerdeki ilmî faaliyet, kısa süreli de olsa bu bölgeye gelen ulemâ ve bu dönemde Hint topraklarından diğer ilim merkezlerine seyahat eden fıkıh âlimleri hakkında bir çalışma yapılması isabetli olacaktır. Fıkıh sahasıyla ilgilendiği bilinen Gazneli Mahmûd'un yazdığı rivayet edilen ve henüz ulaşılamayan *et- Tefrîd fi'l-Furû* adlı eserine bir gün ulaşılabilir ise bu döneme ışık tutucu olacaktır. İzzetullah Zeki İslam tarihi alanında kaleme aldığı *Gazneli Mahmud'un Din Politikası* başlıklı Gazneli Mahmûd'un Hint de dahil olmak üzere sahip oldukları geniş topraklardaki dinî siyasetini anlattığı kapsamlı çalışmasında Hanefî mezhebinin yayılmasına yönelik gayretleri üzerinde durmuştur.¹⁰ Görüldüğü üzere Gazneli Hindistanı'nu konu alan araştırmalar oldukça sınırlıdır.

2. Delhi Türk Sultanlığı Dönemi

Gazneli fetihlerinin ardından Hint alt kıtasında Türk-İslam hâkimiyetinin güçlenerek sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri bakımından kalıcı bir etki yaratan devlet Delhi Türk Sultanlığı'dır. Delhi Türk Sultanlığı ile birlikte Hint'te Türk devlet geleneği ve merkezî idare anlayışı yerleşerek İslâm hâkimiyeti bu dönemde bir imparatorluk olma yolunda gelişme kaydetmiştir. Bu devirde kurulan mahalleler ve bir kısmı günümüze kadar ulaşan saraylar, surlar, medreseler, hankâhlar vb. yapılar başta Delhi olmak üzere İslam şehirlerinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. İslam kültürü ve gelenekleri Delhi Türk Sultanlığı devrinde yayılmaya başlamıştır. Mutasavvıflar bölgede İslam'ın yayılmasını hız kazandırmıştır. Delhi Türk Sultanlığı devrindeki gayretler ile Delhi bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmeye başlamıştır. Her ne kadar Hint bu dönemde âlimler ve talebeleri kendisine çeken bir bölge olma

6 Mustafa Aşkar, "Klâsiklerimiz/IV: Keşfü'l-Mahcûb", *Tasavvuf* 2/5 (2001), 209-215.

7 Ebû'l-Hasen Ali b. Osman b. Ali el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. İ'sad Abdülhadi Kındil (Kahire: Şuunü'l-İslâmiyye, 2007), 2/542-574.

8 Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdilâlî el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 2/67.

9 Aydın, *Yavana*, 101-119.

10 İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası* (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019).

özelliği gösterse de yerli âlimlerin bir başka ilim merkezine ihtiyaç duymadan bu bölgede yetişerek ilmî faaliyetlerini devam ettirdikleri bir merkez seviyesine henüz ulaşamamıştır. İlmî faaliyeti ve tekâmülü yavaşlatan başlıca sebeplerden biri Moğollar'ın istilasıdır. Moğol akınları Delhi Türk Sultanlığı'nın varlığını uzun yıllar boyunca tehdit etmiştir. Delhi Türk Sultanlığı'nın önde gelen âlimleri de bu süreçte Delhi ve Lahor'u terk ederek Gazne'ye sığınmak zorunda kalmışlardır. 1398'de Timur'un Delhi'ye kadar gelerek ülkenin ilim ve kültür başkentini yağmalaması ve ardından tanınmış âlimleri ve sanatkârlarını yanında Semerkant'a götürmesi sözü edilen bu süreci inkıtâya uğratmış aynı zamanda Hint'in bir ilim havzasına dönüşme sürecini yavaşlatmıştır. Bu süreçte ulemâ da Delhi'yi terk ederek farklı şehirlere göç etmişlerdir.¹¹

Türk-İslam hakimiyeti döneminde Hint alt kıtasında belirli bir hükümdarlık dönemini¹² çalışan yahut da bu bölgede kurulmuş sultanlıklardan birini¹³ müstakil olarak konu alan yüksek lisans çalışmaları bulunmaktadır. Fıkıh alanında bu dönemi mevzu eden az sayıda araştırmadan biri Adem Çiftci'nin "Hanefî Fetva Geleneğinin Önemli Bir Halkası: el-Fetâva'l-Gıyâsiyye"¹⁴ başlıklı fetva edebiyatına yönelik makalesidir. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin Hint alt kıtasında Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan Arapça fetva kitaplarının ilki olduğu ileri sürülen makalede, bu çalışmanın bölgede yazılan fetva eserlerine örnek teşkil ettiği ve Hintli Hanefî fakihler tarafından kaynak olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Yazarın vefâtının tam olarak bilinmiyor olması ve bu yüzyılda yazılan fetva kitaplarına ulaşılabilmesi, bu tespiti ihtiyatla yaklaşılmasını gerektirir. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye* soru-cevap tarzındaki telif geleneği yerine klasik kaynaklardaki meselelerin fıkıh kitaplarının sistematığına uygun olarak bâblar altında tasnif edilmesiyle hazırlanmıştır. Çiftci çok sayıda aktüel meselenin fetvaya bağlandığını tespit etmiştir. Dâvud b. Yûsuf kendi görüş ve tercihlerine de yer vermiştir. Eserin kaynaklarının belirlenmesi amacıyla dakik bir çalışma yapılmıştır. Çiftci'nin bu fetva kitabının dönemi için bir kanun metni mesabesinde olduğunu ileri sürmesi ancak Delhi Türk Sultanlığı mahkemelerindeki tatbikatının tespiti ile kanıtlanabilir. Çiftci Moğol istilası sebebiyle Hint topraklarına sığınan bir âlim olma ihtimalinden bahsettiği Dâvud b. Yûsuf el-Hafîb'in *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'sini dönemin hükümdarı Ebü'l-Muzaffer Gıyâseddin Balaban'a (ö. 686/1287) arz ettiğini belirtir. İstila- ların gölgesinde kaleme alındığına zımnen işaret edilen bu çalışmada

11 Aydın, *Yavana*, 123-166.

12 Örneğin bk. Haluk Kortel, *Delhi Sultanlarından Halaciler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994).

13 Beytullah Gelen, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Lodi Hanedanı Dönemi* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

14 Adem Çiftci, "Hanefî Fetva Geleneğinin Önemli Bir Halkası: el-Fetâva'l-Gıyâsiyye", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 533-563.

Çiftci’nin, Dâvud b. Yusuf’un ülkenin hukukî statüsü hakkında verdiği fetvayı ele almadığı görülmektedir. *el-Fetâva’l-Gıyâsiyye*’de ülkenin bir kısım toprağının gayrimüslimlerin eline geçtiğinden bahsedilmektedir. Dâvud b. Yusuf kaybedilen topraklarda küffârın kendi hükümlerini uygulamadıklarını aksine bu bölgelerdeki kâdı ve hâkimlerin Şeriat’a göre hükmettiklerini ve burada müslümanların karşılaştıkları meselelerde âlimlere başvurduklarını ileri sürerek bu toprakların hâlen dâru’l-İslâm sayılması gerektiği yönünde fetva vermiştir. Moğollara itaat eden müslümanların mürted ya da kâfir olmadıklarını aynı zamanda bu yerlerdeki idarecilerin zarûret sebebiyle onların emirlerine uymaları durumunda fâsik sayılmayacaklarını kabul eden Dâvud b. Yusuf, Moğollar tarafından tayin edilen müslüman vâlilerin bulunduğu her yerde Cuma ve bayram namazlarının kılınması gerektiğini, haraç vergilerinin toplanabileceğini, kâdı tayin edilebileceğini ve devletin eliyle yetimlerin evlendirilebileceğini söylemiş ve kısaca dâru’l-İslâm hükümlerinin câri olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

Delhi Türk Sultanlığı dönemindeki fetva literatürüne yönelik bir diğer çalışma “Fetâvâ-yı Tatarhaniyye’nin Fıkıh Tarihindeki Yeri (Aile Hukuku Örneği)” adlı yüksek lisans tezidir.¹⁶ Demirkan, kaynağına işaret etmeden bu eserin Emîr Tatarhan’ın emriyle yazdırıldığını ve bu yönüyle bir kanun metni gibi görülebileceğini ileri sürse de Âlim b. Alâ’nın (ö. 786/1384) Delhi Türk Sultanlarından III. Fîrûz Şah Tuğluk’un devrindeki devlet adamlarından biri olan Tatar Han’a atfettiği bu eser hükümdara sunulmuş yahut da onun emriyle hazırlanmış değildir. Eserde bu yönde sarıh bir ifade de yer almamaktadır.¹⁷ Bu çalışmanın modern dönemde İslam dünyasındaki kanunlaştırma faaliyetlerine benzetilmesi anakronizmdir. Eserin kaynaklarının ayrıntılı olarak tespit edildiği çalışmanın atıfta bulunduğu eserlerden biri de yukarıda bahsedilen *el-Fetâva’l-Gıyâsiyye*’dir. Bu durum Delhi Türk Sultanlığı devrinde bu bölgede yazılan eserlerin Hanefî fıkıh âlimleri üzerinde belirleyici olduğunu ve esas kabul edilmeye başlandığını göstermektedir. Bu eseri nikah ve talâk bahisleri itibarıyla inceleyen ilk ve tek çalışma olan emek mahsûlü bu tez Delhi Türk Sultanlığı devrinde hazırlanmış en geniş hacimli fetva kitabı olan *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*’yi kaleme alan fikhî birikime işaret etmektedir. *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*’yi İbrâhîm el-Halebî’nin (ö. 956/1549) *el-Müntehab mine’l-Fetâva’t-Tatarhâniyye* adlı ihtisar çalışmasıyla aile hukuku özelinde mukayese

15 Dâvud b. Yusuf el-Hafîb, *el-Fetâva’l-Gıyâsiyye* (Bulak: el-Matbaatü’l-Emiriyye, ts.), 105; Aydın, *Yavana*, 130-131.

16 Tuğba Demirkan, *Fetâvâ-yı Tatarhaniyye’nin Fıkıh Tarihindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

17 Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ Enderpetî, *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye* (Diyobend: Mektebetü Zeke-riyyâ, 2010), 1/65-68.

etmesi bu tezin öne çıkan katkılarından biridir. Hint havzasındaki fikhî birimin Anadolu havzasına taşınması ve etkisi bakımından önemli bir örnek olan bu eser halen incelenmeyi beklemektedir.

Delhi Türk Sultanlığı devrindeki geniş fıkıh literatürüne işaret eden ve özellikle III. Fîrûz Şah Tuğluk dönemine dikkat çeken Zafarul İslam'ın "Development of Islamic Jurisprudence in the Sultanate period"¹⁸ adlı makalesi Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁹ Yukarıda arz edilen iki fetva kitabının yanı sıra bu dönemde yazılmış meşhur fetva kitapları ve furû-i fıkıh çalışmaları hakkında aynı müellifin *Fatawa Literature of the Sultanate Period*²⁰ adlı kitabı söz konusu zaman dilimi hakkındaki en kapsamlı çalışmadır. Delhi Türk Sultanlığı devrindeki fıkıh âlimleri ve eserlerine dair henüz elimizde bir listenin bile bulunmuyor olması çalışmaların henüz başlangıç seviyesinde olduğuna işaret etmektedir. Kirmânî'nin *Fıkh-ı Fîrûz Şâhî*'si ve Şerefeddin Muhammed al-Atâ'î'nin *Fevaid-i Fîrûz Şâhî*'si Fîrûz Şah Tuğluk'un (1351-1388) fıkıh ilmine olan yakın ilgisi sebebiyle bu dönemde hazırlanarak hükümdara sunulan meşhur eserler arasında sayılabilir. Bâbürlü yargı sistemi ve Hanefî fıkıh geleneğinin temellerini teşkil eden bu dönem hakkında farklı alanlarda çok sayıda fıkıh çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Dönemin medreselerindeki fıkıh eğitimine yönelik yapılacak bir araştırma Hint topraklarında büyük gelişme gösteren medrese sisteminde fıkıh ilminin yeri ve önemine dair bir katkı sunacaktır. Memlüklü iktâ sisteminin bir devamı olarak Hindistan'da kurulan Türk-İslam devletlerinin benimsedikleri mansıpdârlık kurumunun Selçuklular ve Osmanlılar gibi bir devletin hakimiyet sürecindeki toprak hukuku ve iktâ sistemini inceleyen tezler ve diğer çalışmalar gibi ele alınması isabetli olacaktır. Mansıpdârlık sistemi gerek Delhi Türk Sultanlığı gerekse Bâbürlüler devri toprak sistemini anlamak için önem arz etmesinin yanı sıra Doğu Hindistan Şirketi'nin yönetime müdahalesinde izlediği stratejiyi anlamayı kolaylaştıracaktır. Delhi Türk Sultanlığı dönemini konu alan fıkıh sahasında bu üç çalışma dışında bir araştırma tespit edilememiştir.

Yaklaşık sekiz yüz yıllık Türk-İslam hakimiyeti dönemini konu alan Tarih Anabilim Dalı'nda tamamlanmış bir yüksek lisans çalışmasında bölgedeki eğitim kurumları ve bu müesseselerde verilen derslerden biri olarak fıkıh ilmi üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın temel dayanağını İbn Battuta'nın (ö.

18 Zafarul İslam, "Development of Islamic Jurisprudence in the Sultanate Period", *Hamdard Islamicus* 13/1 (1990), 15-24.

19 Zafarul İslam, "Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh ilminin Gelişmesi", çev. Halil Altuntaş, *Diyanet İlmî Dergi* 32/1 (1996), 57-66.

20 Zafaru İslam, *Fatawa Literature of the Sultanate Period* (Yeni Delhi: Kanishka Publishers, 2005).

770/1368-69) seyahatnâmesinde verdiği bilgiler oluşturmaktadır.²¹ Hint seyahatnâmelerinin fıkıh tarihi açısından Hint bölgesinin incelenmesinde önemli kaynaklar olduğuna işaret etmek gerekir.

3. Bâbürlüler

Hint alt kıtasına yönelik fıkıh çalışmalarının yoğunlaştığı dönem Bâbürlüler devridir. Hint topraklarında merkezi bir yönetimin kurulduğu bu devirde tüm Hindistan’da hâkimiyet sağlanmıştır. Temin edilen istikrar ve oluşturulan kurumsal yapılar ile Hint-Türk-İslam hâkimiyeti artık bir imparatorluk düzeyine ulaşmıştır. Bölgenin müstakil bir ilim havzası mahiyeti kazanması bu dönemle birlikte dir. Başta Delhi olmak üzere bu havzanın eksen şehirleri ortaya çıkmış ve bu dönemde yetişen âlimler ve bu âlimlerin etrafında şekillenen ilim çevreleri ile İslamî ilimlerin birçok sahasında geniş ve derinlikli faaliyetler yürütülmüştür. Bâbürlü medreselerindeki sistemli eğitim faaliyetlerinin bu bölgede yetişen âlimler için yeterli düzeyde olduğunun en önemli kanıtı ilk eğitimlerini alan öğrencilerin taşradan devletin ilim merkezi şehirlerine seyahat etmeleri, bir kısmının bu bölgelerde kalmaya devam etmesi ile birlikte birçoğunun memleketlerine dönerek ilmî faaliyetlerde bulunmalarıdır.²² Osmanlı Devleti ile birlikte dönemin üç büyük İslam devletinden biri olan Bâbürlüler devri farklı sahalarda İlahiyat araştırmalarının da yoğunlaştığı bir saha olmuştur. Fıkıh ilmine dair bölgedeki resmî mezhep haline getirilen Hanefî mezhebi çerçevesinde ilmihal ve fetva literatürü, fıkıh usûlü, fıkıh tarihi ve şahıs merkezli çalışmalar başta olmak üzere farklı türlerde araştırmalar tespit edilebilmektedir. Bu dönemde hadis-fıkıh merkezli geniş tartışmalara ulaşılabilir. Sözü edilen tartışmaların merkezinde yer alan Sindli âlimler ile Şah Veliyyullah’ın görüşleri ictihad, taklid ve maslahat gibi farklı kavramlar etrafında tartışılmıştır. Modern dönem öncesi Hanefî fıkıh tarihine yönelik araştırmacıların odaklandığı bölge ve dönemlere bakılacak olursa genelde Hint alt kıtası özelde ise Bâbürlüler dönemine yönelik akademik ilginin oldukça zayıf kaldığı görülmektedir. Memlüklüler, Selçuklular veya Endülüs Emevî Devleti dönemi yahut da muayyen bir zaman diliminde Osmanlı şehirlerinden birindeki yargı sistemini inceleyen fıkıh çalışmaları bulunmakla birlikte yukarıda arz edilen üç büyük devlet döneminde Hint’teki adâlet teşkilatının gelişimini ve yargı faaliyetini ele alan yahut da alınan kararları ve verilen cezaları konu eden tez ya da makale düzeyinde bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. *el-Fetâva’l-Hindiyye*’yi konu alan bir doktora tezinde bu eserin hazırlandığı dönemi tasvir etmek üzere Bâbürlü Devleti’nde iftâ ve kaza teşkilatını ele alan müstakil bir başlık bulunduğu işaret etmek

21 Melek Akcan, *Hindistan Türk-İslâm Devletlerinde Eğitim-Öğretim Teşkilatı* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 28.

22 Aydın, *Yavana*, 169-173.

gerekir.²³ “Hint Alt Kıtasında Hanefî Geleneği: Bâbürlüleri”²⁴ başlıklı çalışma birçok hususu gözardı etmekle birlikte genel bir resim sunması bakımından bu alanı araştırmak isteyenlere bir başlangıç noktası olarak görülebilecek tek çalışmadır. Yukarıda arz edilen iki döneme nazaran Hint bölgesine yönelik en kapsamlı çalışma sahası olan Bâbürlüleri devri hakkında kaleme alınmış fıkıh çalışmalarını birkaç başlık altında tasnif etmek mümkündür.

3.1. Furû-i Fıkha Yönelik Çalışmalar

Hint alt kıtasında ilmihal literatürünü konu alan tek bir çalışmaya ulaşılabilir. Bâbürlüleri devrinin ilk fıkıh eserlerinden biri kabul edilen Bâbü Şah’ın *Mübeyyen Der Fıkh* adlı ilmihâli bir makale çerçevesinde incelenmiştir. Bu araştırmada manzum olarak Çağatayca dilinde yazılan bu hacimli eserin Çağatay edebiyatının meşhûr isimlerinden Ali Şir Nevâî’nin (ö. 906/1501) ilmihâlini sistematığı açısından dikkate aldığı fakat onu geçmek düşüncesiyle hazırlandığı ileri sürülmüştür. Bâbü Şah’ın ihtilafli meselelerde tercihlerde bulunduğu ve birkaç meselede Hanefî mezhebine uygun olmayan görüşleri savunduğu tespit edilmiştir. Dönemiyle ilgili meselelere ve örfî bazı uygulamalara da yer vermesi eserin öne çıkan hususlarındandır.²⁵ Bâbürlüleri devrinde yetişen Hintli âlimlerden ülkemizdeki en tanınmış isimlerden olan Abdülhay el-Leknevî’nin döneminin hâkim tartışmalarından biri olan Sünnet-bidat ilişkisine dair meseleleri ibadetler özelinde incelediği *İkâmetü’l-hücce ‘alâ enne’l-iksâr fi’t-te‘abbüd leyse bi-bid‘a* adlı eseri adıyla ilişkili olmayan yeni bir isimlendirme ile *Dünden Bugüne İbadetlerde Bid‘at* başlığıyla tercüme edilmiştir.²⁶ Bâbürlüleri devrinde ilmihal konularına dair namaz özelde terâvih namazı, tesvib, muktedînin kırâatı, itikâf, kurban ve zekat gibi farklı alanlara dair müstakil risaleler de hazırlanmıştır. Haccı konu alan zengin bir literatür oluşmuştur. Rahmetullah es-Sindî’nin (ö. 993/1585) *Cem‘u’l-menâsik ve nef‘u’l-nâsik* adlı eseri Hint coğrafyasında bu konuda yazılmış en tanınmış çalışmalardan biridir.²⁷ Sözü edilen alanlardaki kitap ve risâlelerin henüz tam bir listenin bile elimizde olmadığına işaret etmek gerekir. Rahmetullah es-Sindî’nin eseri başta olmak üzere Hint alt kıtasındaki birikimin ülkemize taşınması için

23 Aliosman Dağlı, *Bâbürlüleri Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindiyeye’nin incelenmesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 37-54.

24 Ahmet Aydın, “Hint Alt Kıtasında Hanefî Geleneği: Bâbürlüleri”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 2/460-488.

25 Ahmet Aydın, “Bâbürlü Dönemi Fıkıh Çalışmalarının İlk Örneklerinden Biri Olarak Bâbü Şah’ın Mübeyyen Der Fıkh’ı”, *Usûl Dergisi* 28 (2017), 149-182.

26 Abdülhay el-Leknevî, *Dünden Bugüne İbadetlerde Bid‘at*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Vahdet Yayınları, 1984).

27 Geniş bilgi için bkz. Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü’l-İslâmiyye fi’l-Hind* (Dımaşk: Matbaatu Mecma’i’l-Luğati’l-Arabıyye, 1983), 105-118.

tez ve makale türünde çok sayıda araştırmaya ihtiyaç vardır. Öncelikli olarak söz konu kitap ve risâlelerin ulaşılabilirliği ve temini ile ilgili tespitlerin yapılması gerekmektedir.

3.2. Fıkıh Usûlüyle İlgili Araştırmalar

Bâbürlüler dönemindeki fıkıh usûlü literatürü hakkında “Bâbürlü Dönemi Fıkıh Usûlü Literatürünün Gelişimi Üzerine”²⁸ başlıklı tek bir çalışma tespit edilebilmektedir. Bahsi geçen çalışmada bu dönemde kaleme alınmış şerh ve hâşiye literatürüne ait eserlerin sadece isimlerini bile belirlemenin zorluğuna vurgu yapılmakta ve araştırmancın bu geniş sahayı kuşatma iddiası taşımadığı evvel emirde belirtilmektedir. Çalışmanın ana hedefini kronolojik olarak fıkıh usûlü edebiyatının gelişimine ve medrese müfredatları üzerinden zaman içerisindeki dönüşümüne yönelik tespitlerde bulunmak oluşturmaktadır. Bâbürlü medreselerinin erken devrinde Nesefî’nin *el-Menâr*’ı ve Teftâzânî’nin (ö. 792/1390) *et-Telvîh*’i okutulmakta iken 17. asırda Ahsikesî’nin (ö. 644/1246) *el-Müntehâb*’ının merkez metinlerden biri haline gelmesi ardından Ders-i Nizâmî programıyla birlikte Molla Cîven’in (ö. 1130/1718) *Nurü’l-envâr*’ı ve Muhibullah el-Bihârî’nin (ö. 1119/1707) *Müselle mü’s-sübût*’unun yaygın olarak tedris edildiğine yönelik tespitler, Bâbürlü topraklarında bu alandaki gelişmeye dair önemli bulgulardır. Müellife göre Bâbürlüler devrinde Hint havzasında fıkıh usûlüne dair şerh ve hâşiye çalışmaları Ahsikesî ile Nesefî’nin eserleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Müstakil usûl kitapları ile şerh ve hâşiye türündeki çalışmalarla birlikte bu eserde ictihad ve taklid konularına hasredilmiş çok sayıda müstakil eserin varlığından bahsedilerek usûl-i fıkıha yönelik edebiyat içerisinde bu çalışmaların yerine işaret edilmektedir. Bu çalışma fıkıh usûlüne dair bahsedilen çok sayıda eser içerisinde Molla Cîven, Muhibullah el-Bihârî ve ülkemizde henüz müstakil bir incelemeye konu olmayan Şah Veliyyullah’ın torunu İsmâil b. Abdilğânî b. Veliyyullah b. Abdirrahîm el-Ömerî’nin *Usûlü’l-fıkıh* adlı eseri üzerinde odaklanmaktadır. Sözü edilen eserler muhteva, sistematik ve fıkıh usûlü ilmine katkıları cihetlerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Geliştirilmeye muhtaç bu alanın yeni çalışmalar ile zenginleştirilmesi önemli katkılar sağlayacaktır.

Bâbürlüler devrindeki usûl eserleri hakkındaki muayyen bir çalışma Mahmoud Naassan’ın “Nûru’l-Envâr fî Şerhi’l-Menâr li’ş-Şeyh Molla Cîven”²⁹ adlı, *el-Menâr* şerhleri içerisinde Molla Cîven’in eserinin yeri, metodu, katkıları ve yazıldığı dönemden itibaren günümüze kadar Hint medreselerinde tedris edilmeye devam edilmesi üzerinde duran emek mahsûlü makalesidir.

28 Ahmet Aydın, “Bâbürlü Dönemi Fıkıh Usûlü Literatürünün Gelişimi Üzerine”, ed. Bülent Okur, *Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 381-400.

29 Mahmoud Naassan, “Nûru’l-Envâr fî Şerhi’l-Menâr li’ş-Şeyh Molla Cîven”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/16 (2016), 962-991.

Molla Cîven'in dil konusundaki hatalarının tespiti bu çalışmanın öne çıkan hususlarındandır.

3.3. Fıkıh Eğitimi

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin en sistematik ve yaygın hale ulaştığı Bâbürlü döneminde fıkıh ilmi özelinde medreselerdeki ilmî ortamı konu alan tek bir çalışma tespit edilebilmektedir. Türkiye'deki fıkıh araştırmaları içinde fıkıh eğitim tarihine yönelik çalışmaların oldukça zayıf kalmasına paralel olarak Hint alt kıtası da bu yönüyle yeterince incelemiş bir saha olmamıştır. "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları"³⁰ adlı makale Bâbürlü hükümdarı Evrengzîb Âlemgîr (1658-1707) dönemi gibi devletin yükseliş devrine dair bir dönem hakkında bile müstakil bir araştırmanın bulunmadığı bir sahada yaklaşık üç yüz yıllık bir dönem hakkında çok ayrıntılı olmayan birtakım tespitler sunmaya çalışmaktadır. Bâbürlü medrese ve müfredatlarının gelişimi hakkında da bilgi verilen çalışmada ülke geleninde Ders-i Nizâmî'yi benimseyen kurumlar ile Şah Veliyyullah'ın hoca ve idarecisi olduğu Rahimiyye Medresesi'nin fıkıh eğitimi mukayese edilmiştir. Furu'-i fıkıh sahasında her iki kurumun aynı eserleri tedris ettiği fakat fıkıh usulüne alanında Rahimiyye Medresesi'nin daha geniş bir literatürü takip ettiği tespiti yapılmıştır. Bâbürlü medreselerinde ferâiz ilmine ait eserlerin okutulmaması Osmanlı medrese müfredatları arasındaki temel farklardan biri olarak belirlenmiştir. Bu dönemde başta Delhi olmak üzere farklı şehirlerdeki medreselerde okutulan fıkıh eserlerine dair geniş bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu çalışmanın geliştirilerek yukarıda arz edilen dönemlere dair fıkıh eğitimine yönelik araştırmaların yapılmasının yanı sıra Bâbürlüler dönemi hakkında da daha detaylı incelemelere ihtiyaç bulunmaktadır.

3.4. Örfî Hukuk

Ülkemizde Osmanlı örfî hukuku hakkındaki çalışmalar gibi Bâbürlü örfî hukukunun incelenmesi araştırılmaya bekleyen temel sahalardan biridir. Bu meseleyi mevzû eden ulaşılabilen tek araştırma M. Âkif Aydın'ın "Osmanlı ve Babürlü Örfî Hukukları Arasında Bir Karşılaştırma"³¹ başlıklı kitap bölümüdür. Osmanlı padişahlarının kanun ve fermanlarının örfî hukukun temellerini oluşturduğunu belirten Aydın, bu hukukî tecrübenin sadece Osmanlıya has olmadığını Bâbürlüler'de de bu kurallar manzumesinin olgunlaştığını belirtmektedir. Örfî hukuk kurallarının uygulandığı devletlerin Türk-Moğol siyasi

30 Ahmet Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/17 (2018), 301-315.

31 M. Âkif Aydın, "Osmanlı ve Babürlü Örfî Hukukları Arasında Bir Karşılaştırma", *Osmanlı'nın İzinde*, ed. Adem Koçal - Zeynep Berktaş, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 1/193-200; a.mlf., *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 113-121.

geleneği takip etmeleri açısından ortak bir yönünün bulunduğu dikkati çeken Aydın, Bâbürlüler’de ilk gelişmelerin Ekber Şah (ö. 1014/1605) devrinde yaşandığını ve oğlu Nûreddîn Cihangîr’in (ö. 1014/1605) 12 maddeden oluşan örfî hukuk kapsamında değerlendirilebilecek kanunlar koyduğunu ifade eder. Örfî hukuk alanında başlıca düzenlemeler Evrengzîb Âlemgîr Şah (ö. 1068/1658) devrinde ortaya çıkmıştır. Ceza kanunnamesi onun örfî hukuk sahasındaki en kapsamlı düzenlemesidir. Aydın, söz konusu bu kanunname ile Osmanlı dönemi tecrübesini mukayese etmekte ve aralarında büyük benzerlikler olduğu tespitini yapmaktadır. Her ne kadar fıkıh alanında kaleme alınmamış olsa da Hint alt kıtasındaki kanûnnâmeler, bu bölgedeki yaygın isimlendirilmesi ile zevâbitlar üzerinde odaklanan “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Hindistan’da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunname ve Zevâbitler”³² adlı makaleye bu bağlamda işaret etmek gerekir. İsminden de anlaşılacağı üzere oldukça geniş bir zaman dilimini kuşatmayı hedefleyen fakat içeriğine dair bir değerlendirmede bulunmadan birkaç kanunnâme ismini zikretmekle sınırlı kalan bu çalışma, padişaha tanınan yetkiler kapsamında bu dönemdeki düzenlemelerin naslara muhalefet etmediği, keyfiyeti engellediği ve hukukun farklı sahalarında kolaylık sağladığını belirterek zevâbitlerin önemini vurgulamaktadır. Âlemgîr Şah dönemine kadar resmî tarih yazıcılığın devam ettiği ve bu tarihten sonra bireysel çabalar ile tarih yazıcılığının sürdürüldüğü, hükümdârların otobiyografilerini yazmaya yönelik bir geleneği takip ettikleri ve elimizde o dönemde hazırlanan en kapsamlı ve sistematik fetva eseri olan *el-Fetâva'l-Âlemgiriyye*’nin bulunduğu dikkate alınacak olursa Bâbürlü örfî hukukuna dair M. Âkif Aydın’ın yeni bir saha olarak açtığı bu alanda detaylı incelemeler araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Cihangîr Şah’ın *Tezkire-i Cihângîr ve Cihângîrnâme* adlarıyla tanınan otobiyografisinde yer verdiği yukarı bahsedilen 12. emrine³³ yönelik bir araştırma bu konuda iyi bir başlangıç çalışması olabilecek niteliktedir.

3.5. Fukahâ Biyografileri ve Şahıs Merkezli Çalışmalar

Kronolojik olarak sıralanacak olursa Hint alt kıtasında fikhî yönü ve çalışmalarıyla ülkemizde araştırma konusu yapılan Hintli âlimlerin ilki ülkemizde tasavvûfî yönüyle tanınan Nakşibendiyye’nin Müceddidiyye silsilesinin kurucu olan İmâm-ı Rabbânî’dir (ö. 1034/1624). Yukarıda arz edildiği üzere İslâm’ın hicrî birinci asırda bu bölgeye geldiği dikkate alınacak olursa hicrî 11. asra kadar fıkıh âlimlerine yönelik monografilere ulaşılabilmesi ülkemizde Hint alt kıtasına yönelik akademik ilginin düzeyini göstermektedir.

32 Uğur Arslan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Hindistan’da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunname ve Zevâbitler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 26 (2017), 7-22.

33 Gülseren Halıcı, “Ana Hatlarıyla Tüzük-e Cihangiri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 34/1-2 (1990), 117-129.

Türkiye’de bu kapsamdaki fıkıh çalışmaları ülkemizdeki tanınırlığı ve yapılan tercümelelerin de katkısıyla Şah Veliyyullah ve Abdülhay el-Leknevî üzerinde odaklanmaktadır. Hint havzası ile Osmanlı ilim dünyası arasındaki iletişimi ve tesiri göstermesi bakımından önemli ve yeni bir çalışma sahası olarak Sindli âlimlere yönelik birkaç araştırma tespit edilebilmektedir. Hanefî mezhebinin yanı sıra müstakil bir araştırma alanı olması gereken Hint alt kıtasında Şâfiî mezhebinin teşekkülü, gelişimi ve literatürüne yönelik çalışmalar yok denecek kadar azdır.

3.5.1. İmam-ı Rabbânî

Mehmet Erdem, “Serhendi’nin Tecdit Yönteminde Fıkhın Yeri”³⁴ adlı çalışmasında “Müceddid-i Elf-i Sâni” olarak tanınan İmâm-ı Rabbânî’nin tecdid düşüncesinin tasavvufla sınırlı kalmadığını belirtmektedir. Bu düşünce içerisinde fıkhın yeri ile ilgili genel değerlendirmeler yapmakla yetinmiş, muayyen fikhî tartışmaları başka bir çalışmaya bırakmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu araştırma henüz tamamlanmış değildir. İmâm-ı Rabbânî’nin fıkıhçılığını mevzu eden bir doktora tezi halen çalışılmaya devam etmektedir.³⁵ Tasavvûf sahasındaki kitapların yanı sıra fıkıh kitaplarının da okunması gerektiğini savunan İmâm-ı Rabbânî’nin fıkıh tarihi boyunca tartışılan bir mesele olan imama uyan kimsenin kıraatı konusundaki görüşü ve gündelik hayata dair çok sayıdaki amelî meseleye yönelik eleştirileri sadece İmâm-ı Rabbânî’nin değil Müceddidîliğin fikhî yönüne işaret eden bulgulardır. Halen varlığını sürdüren Müceddidîlik fikhî görüşleri bakımından ele alınması bekleyen bir konu olarak durmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere Müceddidîliğin fikhî temâyülleri Şah Veliyyullah merkeze alınarak kısmen çalışılabilmektedir.

3.5.2. Şah Veliyyullah

Türkiye’de İslam hukuku sahasında hakkında en fazla çalışma yapılan Hintli âlimin Şah Veliyyullah olduğu rahatlıkla söylenebilir. 2002 senesinde Özgür Kavak tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi ile başlayan akademik araştırmalar farklı yönleriyle Şah Veliyyullah’ı konu etmişlerdir. Şah Veliyyullah’ın mezhep geleneğini reddetmeden geliştirdiği ictihad anlayışını isabetli ve kapsamlı bir biçimde tespit eden bu çalışmasının³⁶ ardından Kavak, Reşid Rıza’nın fıkıh düşüncesine hasrettiği doktora tezinde Reşid Rıza’nın temel

34 Mehmet Erdem, “Serhendi’nin Tecdit Yönteminde Fıkhın Yeri”, *İslâm Araştırmaları* 9/26 (2006), 297-316.

35 İskender Karayığit, *İmam-ı Rabbani’nin Fikhi Görüşleri* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Devam Eden Doktora Tezi, B. Tarihi: 2022).

36 Özgür Kavak, *Şah Veliyyullah Dihlevî’nin İctihad Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

kaynaklarından biri olarak Şah Veliyyullah ile irtibatını geniş olarak incelemiştir.³⁷ Şah Veliyyullah’ın fikhî görüşlerinin tesirini “Tecdîd mi, İnşa mı? Şah Veliyyullah Dihlevî’den Muhammed İkbâl’e Hint Alt-Kıtasında İctihad ve Taklide Farklı Yaklaşımlar”³⁸ adlı makalesiyle bir araştırma sahası olarak ele alınmaya devam etmiştir. Modernizmin etkisi ile Hint coğrafyasında entelektüel bir değişim yaşandığını ve icthadın sınırlarının fıkıh ilminin sınırlarını aşan bir mahiyet kazandığını ileri süren Kavak, Şah Veliyyullah’ı klasik icthad teorisinin bir temsilcisi sayarken bahsettiği yeni tasavvurun meşhur savunucusu olarak Muhammed İkbâl’i belirlemiştir. Ona göre yeniden sınırları çizilen icthad anlayışı Şah Veliyyullah’ın yolundan gidenler tarafından devam ettirilmiştir. Bu tespit Şah Veliyyullah ile Dihlevîler’in icthad tasavvurlarının farklı olduğuna yönelik zımnî bir iddiadır. Murat Şimşek, Özgür Kavak ile aynı dönemde tamamladığı “*Şah Veliyyullah Dihlevî’nin İslam Hukuk Felsefesi (Makâsıdu’s-Şerîa) İle İlgili Görüşleri*”³⁹ başlıklı tezinde Şah Veliyyullah’ın İslam ekonomisiyle ilgili geliştirdiği bir kavram olan irtifak anlayışını ele almıştır. Ümit Güler 2010’da “*Şah Veliyyullah Dihlevî’nin Hüccetullahi’l-Bâliğa Adlı Eserindeki Hikmet-i Teşrî’ Anlayışı*”⁴⁰ adlı tezi ile maslahat anlayışını tartışmıştır. Ülkemizde fıkıh alanında Şah Veliyyullah’ı mevzu eden tespit edildiği kadarıyla tek doktora tezi *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*⁴¹ adlı çalışmadır. 18. yüzyıl ihyâ hareketlerinin bir parçası olarak fıkıh ilmî cihetinden icthad, taklid, maslahat ve mezhep tasavvuru gibi yönleriyle Şah Veliyyullah’ı incelemeye çalışan bu araştırma onun tüm fikhî faaliyetinin ihyâ projesi kapsamında izah edebileceği düşüncesini savunmaktadır. Çok sayıda ferî mesele bağlamında modern dönemdeki araştırmaların aksine onun mezhepleri reddetmeden dört mezhebi birleştirmeye yönelik fikhî bir çaba içerisinde olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. Ülkemizde kaleme alınan fikhî çalışmalar da buna dahil olmak üzere bir yönüyle Şah Veliyyullah’ı konu eden çalışmaları bir araya getiren iki literatür makalesi tespit edilebilmektedir.⁴²

37 Özgür Kavak, *Reşid Rıza’nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 46-49.

38 Özgür Kavak, “Tecdîd mi, İnşa mı? Şah Veliyyullah Dihlevî’den Muhammed İkbâl’e Hind Alt-Kıtasında İctihad ve Taklide Farklı Yaklaşımlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17 (2011), 193-206.

39 Murat Şimşek, *Şah Veliyyullah Dihlevî’nin İslam Hukuk Felsefesi (Makâsıdu’s-Şerîa) İle İlgili Görüşleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

40 Ümit Güler, *Şah Veliyyullah Dihlevî’nin Hüccetullahi’l-Bâliğa Adlı Eserindeki Hikmet-i Teşrî’ Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

41 Ahmet Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023).

42 Ahmet Aydın, “Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’yi Konu Alan Çalışmalar”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 29-77; Fatih Tok-Enayatullah Azimi, “Şah Veliyyullah Dihlevî Hakkında Farklı Dillerde Yapılan Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 4/2 (2023), 121-182.

3.5.3. Abdülhay el-Leknevî

Ülkemizde hadis-fıkıh merkezli tartışmalarda temel bir kaynak olarak kullanılan yahut da doğrudan araştırma konusu edilen Bâbürlü dönemine ait en meşhur çalışmalar Abdülhay el-Leknevî'ye aittir. Hintli âlimler arasında yaygın bir âdet olan otobiyografi yazma geleneğini takip ederek Abdülhay el-Leknevî kendi biyografisini yazmıştır.⁴³ Hint dünyasına yönelik fıkıh tarihi çalışmaları için bu otobiyografiler önemli kaynaklardır. Kronolojik olarak sıralanacak olursa 2014'te Muhammed Tayyib Kılıç makalesinde⁴⁴ ve Abide Eser Oral yüksek lisans tezinde⁴⁵ onun fikhî yönünü incelemiştir. Hint Hanefî geleneği konusundaki ilginin zayıflığı ve bu bölgeye yönelik araştırmaların azlığı ile paralel olarak Kılıç'ın da isabetli bir şekilde tespit ettiği üzere kendi çalışması öncesinde Abdülhay el-Leknevî hakkında bir araştırmaya ulaşılamamaktadır. İlk çalışma olması hasebiyle makalenin büyük bölümü Abdülhay el-Leknevî'nin fıkıhla ilgili çok sayıdaki kitap ve risâlesinin tanıtımına ayrılmıştır. Onun hakkında yapılacak araştırmalar için iyi bir başlangıç ve referans kaynağı olacak niteliktedir. Mehmet Büyükmutu'nun *Muhammed Abdülhayy el-Leknevî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*⁴⁶ adlı yüksek lisans tezinde Leknevî'nin yaşadığı dönemde ilmî tenkitlerini yönettiği isimler isabetli bir biçimde tespit edilmiş ve bu hacimli çalışmada farklı ilim dallarına ait eserlerinin tanıtımına geniş yer ayrılmıştır. Leknevî'nin Hanefî mezhebine müntesip fakat sahih bir hadise ulaştığında kendi mezhebinin usûlüne uygun olarak ictihad ederek söz konusu rivâyetle amel eden bir fikhî anlayışa sahip olduğunu ifade eden Büyükmutu, bazı meselelerde onun diğer mezheplerin görüşlerini tercih ettiğini tespit etmiş ve her ne kadar bu kavrama çizilen fikhî faaliyette söz edilmese de onun müctehidlik derecelendirmesinde ashâb-ı tercihten sayılması gerektiğini savunmuştur. Yaşadığı dönemle ilmî ve fikhî görüşleri arasında yoğun bir ilişkinin var olduğu iddia edilen ve yukarı arz edilen çalışmalarda onu çevreleyen şartlar ile görüşleri arasında irtibat kurulmaya çalışan araştırmaların gözden kaçırdıkları en önemi husus Abdülhay el-Leknevî'nin Şah Veliyyullah ile ilişkisidir. Dihlevîlerin oldukça etkin bir ilmî faaliyet yürüttükleri başta Hanefî mezhebi olmak üzere bölgedeki cemaatleri tesiri altında bıraktıkları 19. yüzyılda Abdülhay el-Leknevî'nin ictihad, mezhep tasavvuru ve sahih hadislerle amel düşüncesi üzerinde Şah Veliyyullah'ın derin etkilerinden bahsedilebilir. Bu ilişkiyi tartışan bir çalışma olarak

43 Abdülhay el-Leknevî, "Kendi Kaleminden İmam Leknevî (1264-1304/1848-1887): Hayatı ve Eserleri", çev. Nizameddin İbrahimioğlu, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 41-54.

44 Muhammed Tayyib Kılıç, "Hint Alt Kitası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmâm Leknevî", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2014), 89-140.

45 Abide Eser Oral, *İmam Leknevî'nin Fetâvâ'sının Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

46 Mehmet Büyükmutu, *Abdülhayy el-Leknevî* (İstanbul: Rihle Kitap, 2023).

“19. Yüzyıl Hindistan’ında Hadis-Fıkıh Merkezli Tartışmalar: Abdülhay el-Leknevî Örneği”⁴⁷ adlı kitap bölümüne bakılabilir. Onun en önemli muhaliflerinden muasırı Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890) ve takipçilerine yönelik *Nakdû evhâmi Sıddîk Hasan Hân* adlı eseri başta olmak üzere yönelttiği eleştiriler müstakil araştırmaları beklemektedir.

3.5.4. Sindli Alimler

İslam coğrafyacıları bugün Batılı literatürde Hint alt kıtası olarak sınırları çizilen bölgeyi Hind ve Sind olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Pakistan’ın güneydoğusunda İndus nehri çevresindeki bölgeyi ifade eden Sind, Arap coğrafyacılar göre Umman denizi ile Keşmir dağları arasında kalan toprakların adıdır. İslam tarihinde müstakil bir vilâyet kabul edilen Sind, Makdisî’nin verdiği bilgilere göre erken dönemde Ehl-i Hadis’e, Zâhiriyye ve Şia mezheplerine müntesip isimlerin ilmî faaliyetler yürüttüğü bir bölge olmuştur. Delhi Türk Sultanlığı devrinde bir ilim merkezi olmaya başlayan bu bölge ilmî faaliyetler açısından önemini günümüze kadar korumuştur. Sind-Hicâz bölgeleri arasındaki ilmî irtibat uzun soluklu geniş çalışmaları bekleyen müstakil bir araştırma sahasıdır. Ülkemizde henüz bu alan yeteri kadar dikkat çekmemiştir. Sind’den gelecek ilmî çalışmaları ile temâyüz eden âlimlere hicrî ikinci asırdan itibaren tesadüf edilebilmektedir. Hatta Abbâsiler’e çeşitli devlet görevlerinde hizmetleri olan bir Sindîler âilesi bulunmaktadır. Özellikle Bâbürlülür devrinde başta hadis ilmi olmak üzere Hicaz dönemin âlimleri tarafından bir ilim havzası olarak büyük önem kazanmış hatta Hintli ilim talebelerinin ilmî serüvenlerini tamamlamalarının bir parçası hâline gelmiştir. Bu dönemde şöhret bulan çok sayıda ismin yanı sıra birçok öğrencinin hem hacını edâ etmek hem de Hicâz bölgesindeki farklı hocalardan ders almak üzere yolculuklar yaptıkları tespit edilebilmektedir. Sindli âlimler Hint ile Hicâz havzası arasındaki ilmî irtibatın merkezinde yer almışlardır. Sindli âlimler Hicaz’daki ilmî tartışmalara dâhil olmuşlar ve savundukları görüşler ile bu bölgede yeni tartışma konuları ortaya çıkarmışlardır. Hicaz’daki ilim çevresi içerisinde temâyüz eden ilk isimlerden biri Rahmetullah es-Sindî’dir (ö. 993/1585). 18. yüzyılda Sind bölgesinden Hicâz’a giderek yerleşen Sindli âlimler arasında Ebû’l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî (1138/1726), Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1163/1750) ve Muhammed Sâdık es-Sindî (ö. 1187/1773) öne çıkmaktadır.⁴⁸

Fıkıh sahasında ülkemizdeki akademik araştırmalar 18. yüzyılda İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde ortaya çıkan ihyâ hareketlerinin kaynağını

47 Ahmet Aydın, “19. Yüzyıl Hindistan’ında Hadis-Fıkıh Merkezli Tartışmalar: Abdülhay el-Leknevî Örneği”, *Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar*, ed. Bülent Okur (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 401-433.

48 Aydın, *Yavana*, 226-242.

incelemek üzere yapılan araştırmaların bir parçası olarak başlamıştır. İrfan İnce'nin *Medina im 12./18. Jahrhundert: Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs*⁴⁹ başlıklı doktora tezi bu alana öncülük eden fıkıh çalışmalarındandır. Bu tezin Türkçe'ye kazandırılması yeni çalışmalar için iyi bir zemin oluşturacaktır. Medine'deki Sindli âlimlerin hoca-talebe ilişki içerisindeki irtibatlarını inşa eden, temel görüşleri ve eserlerinden bahseden bu tezin ardından Hicaz'da bir ilim çevresi oluşturan Sindli âlimlere yönelik münhasır çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁵⁰ Yazdıkları hadis şerhleri onların sahih hadislerle amel düşüncesinin ve taassup olarak niteledikleri tüm meselelerde tek bir mezhebin görüşüne uyulmasına dayanan intisap anlayışına yönelik eleştirilerinin ifade bulduğu zeminleri teşkil etmiştir. Bugün hâlen araştırılmayı bekleyen mahtût hadis şerhlerinde mezhebe yönelik birçok eleştirilerine ulaşılabilmektedir. Sahih senedli rivâyetler karşısında dönemin fıkıh âlimlerinin kendi mezhepleri tarafından kabul edilen görüşleri savunmaya devam etmeleri, fukahânın tek bir mezhebe uyulması ve bir meselede dahî başka bir mezhebin görüşünün alınamayacağını ileri süren bir mezhep telakkisini savunmaları, kendi mezheplerinin en doğru ve isabetli mezhep olduğunu düşünmelerinin aksine diğer mezhepleri ise hatalı saymaları Sindli âlimlerin onlara yönelik ortak eleştirilerini oluşturmaktadır.⁵¹ Bu alanın yeni makale ve tezler ile geliştirilmeye muhtaç olduğu rahatlıkla söylenebilir.

3.6. Azınlık Hukuku

Medine dönemi, Emevîler yahut da Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlılar döneminde fikhî bir mesele olarak müslümanların diğer din mensupları ile birlikte yaşama tecrübelerini inceleyen çalışmalar türünde bir araştırma Hint bölgesi ilgili yapılabilmif değildir. Hicrî birinci asırdan günümüze Hint topraklarında müslümanların çok sayıda farklı din müntesibi ile birlikte yaşadığı ve Müslümanların hâkim olduğu uzun yıllar boyunca bu tecrübenin farklı fikhî sorunlarını ortaya çıkardığı bilinmektedir. Bu konuda tek çalışma fıkıh

49 İrfan İnce, *Medina im 12./18. Jahrhundert: Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs* (Bochum: Fakultät für Philologie der Ruhr-Universität Bochum, Doktora Tezi, 2014).

50 Ahmet Aydın, "18. Yüzyıl Medinesi'nde Sindli Âlimler", *The Journal of International Social Research* 11/60 (2018), 1207-1220; a.m.f., "Namazda Başka Bir Mezhepten Olan İmama Uymanın Hükmüne Dair Tartışmalar ve Rahmetullah es-Sindî'nin Risâle fi Beyâni'l-İktidâ bi'ş-Şâfiyye ve'l-Hilâf fi Zalik Adlı Eseri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1677-1689; a.m.f., "Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin Birgivi'nin Eserine Yazdığı Menhelü'l-Hüdât ilâ Mu'addili's-Salât Adlı şerhi Çerçevesinde Ta'dil-i Erkân Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1690-1702; Ali Taşköprü, *Muhammed Abid es-Sindî'nin (ö.1257/1841) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

51 Aydın, *Yavana*, 236.

sahasında yazılmamış olsa da gayrimüslimlere uygulanan hukuk kuralları, davalarda diğer din mensuplarının âdetlerinin dikkate alınması ve cizye uygulaması gibi birçok farklı konuda bilgi vermesi bakımından öne çıkan Azmi Özcan’ın “Müslüman Toplumlarında Birlikte Yaşama Tecrübeleri Babürlü-Hind Modeli” başlıklı makalesidir.⁵² Mouez Khalfouî’nin 17. yüzyılda Güney Asya’daki birlikte yaşama kültürünü ve azınlık hukukuna dair konuları *el-Fetâva’l-Hindiyeye* üzerinden incelediği *Pluralism and Plurality in Islamic Legal Scholarship*⁵³ adlı eseri türünde bir çalışmanın ülkemizde kaleme alınması isabetli olacaktır. Gayri müslimlerin İslam toplumundaki durumunu inceleyen örneğin ceza hukuku açısından gayri müslimlerin statüsünü ele alan araştırmaların bir benzerinin Hint tecrübesi için hazırlanması uygun olacaktır.

3.7. Tercümeleler

Şah Veliyyullah’ın ichtihad, taklid ve mezhebe intisap kavramlarını konu ettiği eserleri Türkçe’ye kazandırılmıştır.⁵⁴ Şah Veliyyullah’ın oğlu Abdülazîz ed-Dihlevî’nin teâruzu’l-hadis konusunda Hanefî mezhebi başta olmak üzere mezheplerin yaklaşımını incelediği muhtasar-müfid risalesi tercüme edilmiştir.⁵⁵ Abdülazîz ed-Dihlevî de babası Şah Veliyyullah gibi küllî kâideleri merkeze alan bir fikhî anlayış geliştirmeleri yüzünden Hanefîlerin birçok sahih hadisle ameli terk ettiğini düşünmektedir. Hanefîlere göre Şeriat’ın küllî kâidelerden ibâret olduğu yönündeki değerlendirmesi Hanefî usûl anlayışına yönelik oldukça önemli bir tespittir. Onun fıkıhçılığı halen müstakil olarak çalışılmayı bekleyen bir konudur. Dihlevîlik kapsamında bu mesele kısmen ele alınmıştır.⁵⁶ Bu döneme dair en kapsamlı tercüme çalışması *el-Fetâva’l-Hindiyeye*’nin Mustafa Efe tarafından *Fetâvâyı Hindiyeye: Ansiklopedik İslâm Fıkhı* adıyla Türkçe’ye çevrilmesidir. 16 ciltlik bu tercüme ilk olarak 1984 yılında yayımlanmaya başlamış ve 1988’de tamamlanmıştır. 1980’lerde başlayan klasik Hanefî kaynaklarını tercüme etmeye yönelik faaliyetler çerçevesinde 1984’te *el-Fetâva’l-Hindiyeye*’nin çevirileri peyderpey yayımlanmıştır. Eyüp

52 Azmi Özcan, “Müslüman Toplumlarında Birlikte Yaşama Tecrübeleri Babürlü-Hind Modeli”, *İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 97-101.

53 Mouez Khalfouî, *Pluralism and Plurality in Islamic Legal Scholarship* (USA: Gorgias Press, 2021).

54 Şah Veliyyullah, “el-insaf fi Beyani Sebebi’l-ihtilaf Risâlesi”, çev. Şükrü Özen, *Mezheplerin Doğuşu ve İhtihad Tartışmaları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 57-144; a.mlf., *Fıkhi İhtilaflarda Ölçü*, çev. Musa Hub (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006; a.mlf., “Şah Veliyyullah ve İkdu’l-cid Risâlesi”, çev. Hayreddin Karaman, *İhtihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 123-180; a.mlf., *İhtihad Risalesi*, çev. Rahmi Yaran (İstanbul: Gaye Kitabevi Dağıtım, 2002).

55 Mehmet Özşenel, “Hadislerin Teâruzu Durumunda Mezheplerin Esas Aldıkları Temel Prensiplerine Dair Abdülazîz ed-Dihlevî’nin Bir Risâlesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 501-503.

56 Aydın, *Şah Veliyyullah*, 454-461.

Said Kaya klasik Hanefî kaynaklarından yapılan bir derleme ile hazırlanan bu kitapta gerçekleştirilen iktibaslar arasında bir bütünlük sağlamak üzere çoğu zaman eklemeler yapılmadığına dikkat çekmektedir. Fakat ona göre yapılan tercümede iktibaslardan ve eseri hazırlayan komisyonun tercihlerinden müteşekkil bu kitabın telif tarzı korunamamıştır. Ayrıca tercümede bilgi eksikliğinden kaynaklanan yazım yanlışları bulunmaktadır.⁵⁷ Eserin tercümesinde, metne aşırı bağlı kalınarak birçok ifadenin Türkçe karşılıkları aranmak yerine orijinal haliyle korunmaya çalışılması okuyucuların eserden faydalanmasını zorlaştırmakta, bazen de yanlış anlaşılmalara yol açabilmektedir.⁵⁸ “Ebî Mükârim’in Nikâye Şerhi”⁵⁹, “Murgînânî”⁶⁰ ifadelerinde görüleceği üzere çok sayıda eser ve müellif isminin hatalı olarak yazılması eseri kaynak olarak kullanılacak araştırmacıların özellikle dikkat etmesi gereken hususlardandır.

3.8. Şâfiî Mezhebi

Hint alt kıtasında Hanefî mezhebi kadar yaygınlık kazanamasa da erken dönemden itibaren müntesipleri bulunan dört büyük mezhepten biri olarak Şâfiî mezhebi eğitim kurumları, camileri ve medreseleri ile günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Mevlânâ Bâkır b. Murtezâ el-Medrasî eş-Şâfiî gibi Madras’ta dini ilimlere dair eserleri Arapça’dan Hintçe’ye tercüme eden tanınmış âlimlerin yanı sıra bu mezhepte şöhret bulmuş Ebü’l-Hasen Alâüddîn Ali b. Ahmed b. İbrâhîm Mehâimî’nin (ö. 835/1432) *Fıhh-ı Mahdûmî* adlı eseri bu bölgede kaleme alınan tanınmış çalışmalardandır. Şâh Veliyyullah’ın fikhî faaliyetinin merkezine Hanefî ve Şâfiî mezheplerini tek bir mezhep hâline getirmeyi yerleştirmesini bu iki mezhebin bölgede yaygınlık kazanmış olması ile izah etmesi Hint alt kıtasında Şâfiîliğin gördüğü kabule sadede birer örnektir.⁶¹ Ülkemizde Şâfiî mezhebin yönelik çalışmalarda bu bölgenin gözden kaçırıldığı anlaşılmaktadır. Mirzâ Hasen Ali eş-Şâfiî el-Leknevî⁶² (ö. 1255/1839) gibi Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebin geçen birçok âlime ulaşılabilen bu bölgede yaşanan bu değişimin nedenleri muayyen çalışmalar ile incelenmelidir. Malabar tarihi hakkındaki çalışmasıyla tanınan Zeynüddîn b. Abdilazîz el-Melibârî’nin (ö. 991/1583) *Kurretü’l-‘ayn fi mühimmâti’-d-dîn’* ine yazdığı şerhi *Fethu’l-mu’în bi-şerhi Kurretü’l-‘ayn* Türkçe’ye tercüme edilmiştir.⁶³ Bu eser Melibârî’nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri

57 Kaya, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Fıkıh”, 92.

58 Soner Duman, “Türkiye’de Klasik Fıkıh Eserlerinin Tercümeleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25-26 (2015), 228-229.

59 Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî, *el-Fetâva’l-Hindiyye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), 1/256.

60 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 1/271

61 Aydın, *Yavana*, 36, 151, 272.

62 Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtir*, 7/952-953.

63 Zeynüddîn b. Abdilazîz el-Melibârî, *Açıklamalı Şâfiî Fıkıhı*, çev. Ömer Saruhan, M. Mansur Demir (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2010).

hakkında da geniş bilgiler sunulan bir makale çerçevesinde tanıtılmış ve bir ders kitabı olarak Hint bölgesinin dışına uzanan tesirinden bahsedilmiştir.⁶⁴

4. Sömürge Hindistan’ı Devri

1857’de Bâbürlülerin çöküşü ile Hint topraklarında İngilizler hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. Bu dönemde müslüman halkı bir arada tutmak, onlara yol göstermek ve İslâmî eğitim vermek gibi hedeflerle Ehl-i Hadis, Birelvî ve Diyo-bend gibi cemaatler etrafında ilim gelenekleri oluşmuştur. 19. yüzyılda bu coğrafyada Vehhâbîliğin yanı sıra Şevkânî’nin görüşleri de ulemâyı etkilemiştir. Modernist İslam anlayışının önderi sayılan Seyyid Ahmed Han’ın fikirleri de bu devirde Hint alt kıtasında etkili olmaya başlamıştır. Hanefî geleneğini devam ettiren âlimlerin yanı sıra tüm bu cemaatler/ekoller fikhî görüşleri ile temâyüz etmişlerdir. Fıkıh sahasında geniş tartışmaların yaşandığı ve zengin bir literatürün ortaya çıktığı bu dönem hakkındaki araştırmalar Ehl-i Hadis cemaati⁶⁵ yahut da bu cemaatin kurucularından Sıddık Hasan Han’ın⁶⁶ konu alan çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Yakın bir tarihte Sıddık Hasan Han ile Şevkânî arasındaki ilmî irtibatı kapsamlı bir biçimde tartışan bir doktora tezi tamamlanmıştır.⁶⁷ Zira Şevkânî’nin görüşlerinin ve eserlerinin bölgede yayılmasına öncülük eden isim Sıddık Hasan Han’dır. Bu dönemdeki modernist akımların fıkıh tasavvuru Seyyid Ahmed Han’a yönelik bir makale ile ele alınmıştır.⁶⁸ Kur’âniyyûn adı altında Seyyid Ahmed Han etrafında şekillenen hareketin fıkıhın farklı sahalarına dair görüşleri incelenmeyi beklemektedir. Hadisleri inkâr eden bu cemaatin namazla ilgili hükümleri sadece âyetlerden hareketle nasıl düzenlediği ve bu konuda cemaatin savunduğu oldukça farklı görüşler ile yaşadıkları tutarsızlık müstakil bir makalede konu edilmiştir.⁶⁹

Kelam ve mezhepler tarihine yönelik araştırmalarda bu dönemdeki cemaatlerin birçok çalışmaya konu edildiği fakat bu sahada fıkıh araştırmalarının zayıf kaldığı rahatlıkla söylenebilir. İngiliz sömürgesi oldukları dönemde

64 Mehmet Aziz Yaşar, “Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddîn el-Melîbârî ve Fethu’l-Mu’în Bi Şerhi Kurratî’l-Ayn Adlı Eseri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 7-38.

65 Ahmet Aydın, “Sömürge Hindistan’ında İslâmî Akımlar: Ehl-i Hadis Cemaati”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2019), 1-22.

66 Sabğatullah Tayfur, “Sıddık Hasan Hân’ın Taklide Karşı Duruşunun Kur’ânî Argümanları”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 89-105; Ali Hakan Çavuşoğlu, “Ehl-i Hadis’in Rey’siz ve Mezhep’siz Fıkıh Anlayışı: Sıddık Hasan Han Örneği”, *Rize İlahiyat Dergisi* 25 (2023), 1-16.

67 Matiullah Sediği, *Son Dönem Fakihlerinden Sıddık Hasan Han ve Fikhî görüşleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

68 Özgür Kavak, “Modernizmin Dönüştürücü Etkisi: Seyyid Ahmed Han ve Ahkâmın Dünyevileşmesi”, *Dîvân* 8/14 (2003), 137-164.

69 Mohammad Sharif İbrahimi, “Hint Alt Kıtası Kur’âniyyûn Ekolünün Namaz Anlayışı”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2023), 267-291.

Hintli âlimlerin yönetimin idaresi altında yaşamak ve ülkenin dâru'l-harp statüsünde olduğunu kabul ederek onlara karşı cihat etmek yönündeki farklı yaklaşımları İslam tarihi bölümünde hazırlanan tezlerde çalışma konusu edilmiştir.⁷⁰ Fikhî bir mesele olarak Hindistan'daki daru'l-harp tartışmalarının geniş bir biçimde ele alınması isabetli olacaktır.

Sömürge Hindistan'ı devrinde Mevlânâ Şeriatullah el-Bengâlî'nin (ö. 1840) görüşleri etrafında Bengal bölgesinde şekillen Ferâiziyye uç bir Hanefî yorumu ve çevresi olarak bu döneme dair araştırma konusu edilen bir harekettir. Bu hareket farzların yerine getirilmesine, şirkten kaçınmaya ve tevhide yönelik vurgusu ve sömürgeciliğe karşı olan tavrı ile öne çıkmaktadır. Adını da bu düşüncesinden hareketle farz kavramının çoğulu olan ferâizden almaktadır. Belki de Hanefî-Vehhâbi ilk fıkıh çevresi olan bu hareket Hanefî fıkıh tarihinde özel bir yere sahiptir.⁷¹ Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlıklarını kazanarak müstakil birer devlet oldukları 1947 tarihine kadar süren bu sömürge dönemine yönelik çok az sayıda fıkıh çalışması hazırlanabilmiştir. Tarikat-ı Muhammediyye başta olmak üzere bu dönemdeki fikhî yönü de bulunan hareketler, İngilizler lehine yahut da aleyhine verilen fetvalar, Ehl-i Hadis cemaatine yönelik fikhî eleştirileri ile öne çıkan Mahmûd Hasan ed-Diyobendî'nin (1851-1920) görüşleri, Doğu Hindistan Şirketi ile başlayan ve İngiliz hakimiyeti ile giderek artan fıkıh-hukuk çatışmasından kaynaklı meseleler ve bu bağlamda Anglo-Muhammedan Law kavramı gibi birçok konu, isim ve kavram araştırma sahaları olarak teklif edilebilecek önem ve genişliğe sahiptir.

5. Modern Dönemde Hint Alt Kıtasına Yönelik Fıkıh Çalışmaları

Modern dönem fıkıh çalışmaları sömürge devrinde yukarıda arz edilen cemaatlerin yetiştirdikleri âlimler, bu cemaatler tarafından hazırlanan fıkıh eserleri ve İslam dünyasında görüşleri ile tanınmış çok yönlü birkaç ilim adamı ile sınırlı kalmıştır. Modern dönem fıkıh literatüründen şöhreti ve meseleleri kuşatıcılığı nedeniyle *İ'lâû's-sünen* seçilerek metodu, kaynakları ve belirli bölümleri seçilerek incelenmiştir.⁷² Bu eserin Hindistan'daki Hanefî fıkıh birikimi içerisinden hangi eserleri seçtiği ve dolayısıyla müellifin zihninde Hint-

70 Deniz Çıkılı, *1857 Hint Ayaklanmasında Ulemânın Rolü* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2022.

71 Ahmet Aydın, "Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2018), 457-478.

72 İbrahim Tüfekçi, "Tânevî'nin 'lâû's-sünen isimli Eserindeki Fıkıh Metodu (Musarrât Hadisi Örneği)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012), 129-166; Yaşar Erkek, *Hanefî Mezhebinin Üç Mezhebin Fikhî Görüşlerine Karşı Kullandığı Hadisler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ayşe Coşar, *Tehânevî'nin 'lâû's Sunen Adlı Eserinin Nikâh Bölümünün Fikhî Açısından İncelenmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Hanefî fıkıh çizgisini ve sınırlarını hangi âlimlerin oluşturduğu sorusu üzerinde odaklanan bir çalışmada⁷³ birkaç fıkıh âlimi ve eser dışında neredeyse onun kaynak telakki ettiği tüm fakihlerin ve fıkıh çalışmalarının Bâbürlülür dönemine âit olduğu görülmektedir. Bu durum fıkıh ilmi cihetiyle Bâbürlülür döneminde bu bölgenin kendine has özellikleri ile temâyüz eden bir havzaya dönüştüğünü teyit etmektedir. Bâbürlülür dönemi Hanefî fıkıh âlimlerinden Abdülhak ed-Dihlevî ve Abdülhay el-Leknevî söz konusu isimler arasında önemli bir yere sahiptir. Tehânevî sözü edilen Hanefî mezhebine müntesip Sindli âlimlerin temel hadis kitaplarına yazdıkları şerhleri bir kaynak olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda bu eser Türkçe’ye tercüme edilmiş ve günümüz fıkıh çalışmalarında temel referans kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Hakkında çalışma yapılan az sayıdaki eserden bir diğeri Diyobend cemaati hocalarından birkaç yıl önce vefât eden Saîd Ahmed el-Balenpûrî’nin (ö. 2020) bir ders kitabı olarak öğrenciler için yazdığı yaklaşık elli sayfalık muhtasar bir çalışma olan *Mebâdiü’l-usûl*’ü⁷⁴ hakkında Mehmet Ali Kılınç tarafından kaleme alınan tanıtım yazısıdır.⁷⁵ Diyobendîler ile yakın ilişkileri bulunan ve Hindistan dışında da geniş bir tanınırlığa sahip bir kuruluş olan İslam Fıkıh Akademisi’nin güncel meselelere yönelik çok sayıda fetvasına ulaşılabilir. Merve Özaykal tıbbî müdahalelere dair seçtiği üç mesele özelinde bu kurumun çalışma yöntemi ve fetvâlarını değerlendirerek Akademi’nin tanınmasına zemin hazırlayan bir makale hazırlamıştır.⁷⁶

Modern dönemde Hintli fıkıh âlimlerinin biyografilerinden ziyâde fikhî görüşleri ve ilmî katkıları bakımından incelen isimler Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmîrî⁷⁷ (1875-1933), Muhammed İkbâl (ö. 1938), Fazlurrahman (1988), Ahmed Hassan⁷⁸ (1996), Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Muhammed Takî Osmanî, Muhammed Hâlid Mesud⁷⁹ dur. Bir kısmı halen hayatta olan bu isimler içerisinde Muhammed Hamidullah hakkında tercüme ve telif olarak bu makalenin sınırlarını aşacak geniş bir literatürden bahsedilebilir. Klasik fıkıh düşüncesindeki ictihad anlayışının sınırlarını aşarak “bağımsız

73 Ahmet Aydın, “Hind Hanefî Geleneğini Şerh Metinlerinde Aramak: İ’lâû’s-Sünen Örneği”, *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, ed. Sezai Engin - Mesut Kaya (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 275-328.

74 Saîd Ahmed el-Balenpûrî, *Mebâdiü’l-usûl* (Pakistan: Mektebetü’l-Büşrâ, 2010).

75 Mehmet Ali Kılınç, “Mebâdiü’l-Usûl. Saîd Ahmed el-Balenbûrî. Pakistan: Mektebetü’l-Büşrâ, 2010”, *ATEBE Dergisi* 6 (2021), 205-208.

76 Merve Özaykal, “Azınlık Olarak Fıkıh Yapmak: Hindistan İslam Fıkıh Akademisi ve Tıbbî Kararlar”, *İslâmî İlimler Dergisi* 18/1 (2023), 201-227.

77 Muhammed Raşit Akpınar, *Keşmirî’nin Hukuk Düşüncesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019).

78 Haluk Songur, “Pakistanlı İlk Dönem İslam Hukuku Üzerine Çalışan Son Dönem Âlimlerinden Ahmed Hasan (1932-1996)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 545-556.

79 Muharrem Kılıç, “Modern Dönem İslâm Hukuku Teorisyenlerinden Muhammed Halid Mesud (1939-), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 699-711.

görüş sunma” ve “akılcılık” olarak yeni bir anlamsal çerçeve kazanan ve bireysel ictihadı mümkün görmeyerek “ictimâî bir ictihadı” savunan İkbâl’in ictihad anlayışı hakkında tek bir araştırma tespit edilebilmektedir.⁸⁰ Urdu Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda görev yapan bir akademisyenin kaleminden çıkan ve İkbâl’in çok sayıda eserinin müzakeresine dayanan bu kapsamlı çalışma aynı zamanda Türkiye’deki fıkıh araştırmalarında Urdu dilinde yazılmış eserlere yönelik birikimi inceleyecek bir seviyeye ulaşamadığını göstermektedir. Bu dönemdeki güçlü muhalefete karşı klasik Hanefî geleneği savunması ile öne çıkan Keşmîrî’nin hukuk düşüncesi tüm eserleri ele alınarak oldukça kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir. Fazlurrahman fıkıh sahasında daha çok fıkıh usûlüne yönelik görüşleri bakımından konu edilmiştir.⁸¹ Muhammed Takî Osmanî’nin fetva usûlü⁸² ve Diyobendli âlimlerin fikhî görüşlerine de işaret ederek biyografilerini yazdığı, dolaylı olarak da bu cemaatin tarihini kaleme aldığı eseri⁸³ tercüme edilmiştir. Fetva konusundaki temel görüşleri ile *Tekmiletü Fethi’l-Mülhim* adlı şerhinde vakıfla ilgili rivâyetlerin Hanefî mezhebinin görüşlerin uygun olduğunu savunan yaklaşımı yüksek lisans tezlerine konu edilmiştir.⁸⁴

Modern dönemde Hindistan ve Pakistan’daki fıkıh çalışmalarının yakından takip edilmediği, hakkında araştırma yapılan isimlerin oldukça az sayıda olduğu ve onların eserlerinin de sadece birkaçına yönelik inceleme yapıldığı görülmektedir. Çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturan biyografik mâlumat ülkemizde yeterince tanınmayan araştırmacıların ilmî hayatına dair önemli tespitler sunmaktadırlar. Yukarıda arz edilen son asrın tanınmış âlimlerinin ortak noktalarından biri olarak Hint alt kıtasındaki fıkıh tarihini kuşatıcı yahut da bir yönüyle tarihi birikimi tespit ve analiz eden çalışmalar kaleme almamaları belirlenebilir. Kaynaklara, ulemâ ailelerine ve halen tedris faaliyetleri ile devam eden fikhî faaliyete daha kolay ulaşma imkânı olan bölge âlimlerinin bu konudaki çalışmalarının araştırmaları büyük öneme sahiptir. Başta yukarıda arz edilen cemaatler tarafından kaleme alınan eserler ve süreli yayınlar olmak üzere bölgedeki fikhî çalışmaların öncelikle tespitine

80 Durmuş Bulgur, “Muhammed İkbâl’in İctihad Üzerine Görüşleri”, *Doğu Araştırmaları* 7 (2011), 141-166.

81 Seracettin Eraydın, “Fıkıh Usûlünün Yenilenmesi Tartışmalarında Fikrî ve Felsefî Yaklaşım”, *Tasavvur* 7/2 (2021), 1383-1410; Şule Eraslan, “Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar: Fazlurrahman Örneği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (2018), 163-190.

82 Muhammed Takî Osmanî, *Fetva Usulü*, çev. Emre Yazıcı (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010).

83 Muhammed Takî Osmanî, *Diyobend İslam Medresesinin Büyük Âlimleri*, çev. Deniz Çıkılı (İstanbul: Rihle Kitap, 2023).

84 Abdurrahman Bingöl, *Muhammed Takî Osmânî ve Fıkıhçılığı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammed Hafız Karamustafaoğlu, “Muhammed Takî Osmanî’nin Tekmiletü Fethi’l-Mülhim İsimli Eserinde Vakıf Konusu Bağlamında Hanefilere Dayandırılan Görüşlerin Mezhep ile Uyumunu”, *İslâm Medeniyeti Dergisi* 48 (2021), 14-21.

yönelik araştırmaların yapılarak, elde edilen birikimin tasnif ve yorumlanmasına yönelik çalışmaların zaman içinde gelişeceğini ümit ediyoruz.

Sonuç Yerine Bir Değerlendirme

Hint alt kıtasının bir medeniyet havzasına dönüşümünü sağlayan ilmî disiplinlerden biri de fıkıhtır. Geniş sınırlara sahip bu bölgede başta Hanefî mezhebi olmak üzere Şâfiî mezhebi ve erken dönemde Zâhirîlik yayılmıştır. Hanefî mezhebi gerek literatürü, gerek medresede müfredâtı ve bu medreselerde yetişerek kendine yeten bir ilmî faaliyet gösteren fıkıh âlimleri gerekse resmî mezhep uygulaması çerçevesindeki tatbikatı bakımından bu bölgede geniş bir birikim elde etmiştir. Hanefî mezhebini bir yönüyle konu eden araştırmalarda Hint alt kıtasına yönelik çalışmaların birkaç konu ve âlim dışında oldukça zayıf kaldığı rahatlıkla söylenebilir. Yukarıda görüldüğü üzere özellikle Delhi Türk Sultanlığı dönemine yönelik araştırmaların azlığı Bâbürlüler devrinde güçlenen Hint-Hanefî geleneğinin oluştuğu zeminin yeterince anlaşılabilmesine imkân tanımamaktadır. Bâbürlüler dönemindeki araştırmalar sınırlı sayıdaki birkaç âlim etrafında şekillenmiştir. İlmî irtibatlarına ve görüşlerinin kaynaklarına yeterince vukûfiyeti sağlanamadığı anlaşılan bu âlimlerin fikhî faaliyetleri çoğu zaman siyasi tarih merkezli bir context bilgisi ile izah edilmeye çalışılmaktadır. Oysaki bir eserin tarihini yazmak yahut da bir âlimin yöneldiği saha hakkında konuşmak çok yönlü bir ilmî çalışmayı gerekli kılmaktadır. Gerek Delhi Türk Sultanlığı gerekse Bâbürlüler olmak üzere fıkıh ilmine katkı sağlayan çok sayıda eser ve ismin henüz bir listesinin bile elimizde olmadığı dikkate alınrsa bir saha çalışması yapılarak öncelikli çalışma konularının tespiti büyük önem arz etmektedir. Yukarıda birçok alanla ilgili bu faaliyeti desteklemek hedefiyle küçük katkılar sunulmuştur. Gerek literatür gerekse fukahâ biyografilerine dair hazırlanmış eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesi yeterli olmasa da iyi bir başlangıç sayılabilir. Bahsedilen öncü çalışmaların ardından Hint alt kıtasının fıkıh tarihini yazmak üzere bir proje geliştirerek fıkıh ilminin bölgedeki gelişimini öncelikle hâkim çizgileri ve fukahânın bu ilme katkılarını tespit etmek ve elde edilen bilgiler ışığında bir dönemlendirme yapmak gerekir. Cumhuriyet döneminde Hint alt kıtasına yönelik fıkıh çalışmalarının yoğunlaştığı dönem Bâbürlüler devridir. İlk fikhî faaliyetlerin başladığı teşekkül devri ve Gazneliler dönemine dair müstakil bir fıkıh çalışması tespit edilememiştir. Oldukça uzun bir dönemi kapsayan Delhi Türk Sultanlığı devri hakkında ise fetva literatürü etrafında gelişen az sayıda araştırmaya ulaşılabilmektedir. Bâbürlüler devrinde özellikle Şah Veliyullah'ın fikhî görüşlerine dair çok sayıda araştırma tespit edilebilmektedir. Bu dönemdeki fıkıh eğitiminin yanı sıra fıkıh usûlü literatürü hakkında araştırmalara ulaşılabilmektedir. Sömürge Hindistanı döneminde araştırmalar

Ehl-i Hadis cemaati üzerinde odaklanmıştır. Modern dönemdeki fıkıh literatürü ve ulemâya yönelik az sayıda çalışma bulunmaktadır. Modern dönemdeki zengin literatür ülkemizdeki araştırmacıların yeterince dikkatini çekmemiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri Urduca fıkıh literatürünün bu bölgeden ülkemize gelen araştırmacılar dışında henüz fıkıh çalışmalarının inceleyemediği bir saha olmamasıdır. Tercüme ya da telif yöntemiyle İspanya ve Almanya gibi ülkelerdeki İslam hukuku araştırmalarını inceleyen çalışmalar türünde bir çalışma henüz yapılmış değildir. Hindistan ve Pakistan üniversitelerindeki fıkıh çalışmaları başta olmak üzere bölgedeki fetva kurumları, araştırma merkezleri ve medreselerin fıkıhi faaliyeti ve çalışma sahalarını özetleyen ve değerlendiren araştırmalara büyük ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

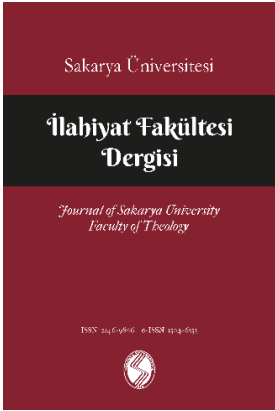
- Abdülhay el-Hasenî, Fahriddîn b. Abdilâlî. *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*. Dimaşk: Matbaatu Mecma'î'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983.
- Abdülhay el-Hasenî, Fahriddîn b. Abdilâlî. *Nüzhetü'l-havâtır*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Abdülhay el-Leknevî. "Kendi Kaleminden İmam Leknevî (1264-1304/1848-1887): Hayatı ve Eserleri". çev. Nizameddin İbrahimoglu. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 41-54.
- Abdülhay el-Leknevî. *Dünden Bugüne İbadetlerde Bid'at*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Vahdet Yayınları, 1984.
- Akcan, Melek. *Hindistan Türk-İslâm Devletlerinde Eğitim-Öğretim Teşkilatı*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akpınar, Muhammet Raşit. *Keşmîrî'nin Hukuk Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Arslan, Uğur. "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Hindistan'da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunname ve Zevâbitler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 26 (2017), 7-22.
- Aşkar, Mustafa. "Klâsiklerimiz/IV: "Keşfü'l-Mahcûb". *Tasavvuf* 2/5 (2001), 209-215.
- Aydın, Ahmet. "18. Yüzyıl Medinesi'nde Sindli Âlimler". *The Journal of International Social Research* 11/60 (2018), 1207-1220.
- Aydın, Ahmet. "19. Yüzyıl Hindistan'ında Hadis-Fıkıh Merkezli Tartışmalar: Abdülhay el-Leknevî Örneği". *Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar*. ed. Bülent Okur. 401-433. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Aydın, Ahmet. "Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar". *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 29-77.
- Aydın, Ahmet. "Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin Birgivî'nin Eserine Yazdığı Menhelü'l-Hüdât ilâ Mu'addilî's-Salât Adlı Şerhi Çerçevesinde Ta'dîl-i Erkân Kavramı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1690-1702.
- Aydın, Ahmet. "Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2018), 457-478.

- Aydın, Ahmet. "Hind Hanefî Geleneğini Şerh Metinlerinde Aramak: İ'lâû's-Sünen Örneği". *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*. ed. Sezai Engin - Mesut Kaya. 275-328. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Aydın, Ahmet. "Hint Alt Kıtasında Hanefî Geleneği: Bâbürlüleri". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar. 2/460-488. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Aydın, Ahmet. "Namazda Başka Bir Mezhepten Olan İmama Uymanın Hükmüne Dair Tartışmalar ve Rahmetullah es-Sindî'nin Risâle fî Beyâni'l-İktidâ bi'ş-Şâfiyye ve'l-Hilâf fî Zalik Adlı Eseri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1677-1689.
- Aydın, Ahmet. "Sömürge Hindistan'ında İslâmî Akımlar: Ehl-i Hadis Cemaati". *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2019), 1-22.
- Aydın, Ahmet. *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Aydın, Ahmet. *Yavana: İslam Medeniyetinin Büyük Havzası Hint*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Aydın, M. Âkif. "Osmanlı ve Babürlü Örfi Hukukları Arasında Bir Karşılaştırma". *Osmanlı'nın İzinde*. ed. Adem Koçal - Zeynep Berktas. 1/193-200. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Bâlenpûrî, Saîd Ahmed. *Mebâdii'l-usûl*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Fütuhu'l-Büldân*. Beyrut: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Bildik, Sevinç. "Türkiye'de Yapılan Fıkıh Tezleri Üzerine Panoramik Bir İnceleme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 283-322.
- Bingöl, Abdurrahim. *Muhammed Takî Osmânî ve Fıkıhçılığı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bîrûnî, Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed. *Tahkîku mâ li'l-Hind*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Bulgur, Durmuş. "Muhammed İkbâl'in İctihad Üzerine Görüşleri". *Doğu Araştırmaları* 7 (2011), 141-166.
- Büyükmutu, Mehmet. *Abdülhayy el-Leknevî*. İstanbul: Rihle Kitap, 2023.
- Coşar, Ayşe. *Tehânevî'nin İ'lâû's-Sünen Adlı Eserinin Nikâh Bölümünün Fikhî Açıdan İncelenmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Ehl-i Hadîs'in Rey'siz ve Mezhep'siz Fıkıh Anlayışı: Sıddîk Hâsan Han Örneği". *Rize İlahiyat Dergisi* 25 (2023), 1-16.
- Çıkılı, Deniz. *1857 Hint Ayaklanmasında Ulemânın Rolü*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çiftci, Adem. "Hanefî Fetva Geleneğinin Önemli Bir Halkası: el-Fetâva'l-Gıyâsiyye". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 533-563.
- Çilingir, Hamdi - Eser, M. Salih. *Türkiye'de İslam Hukuku Çalışmaları Literatürü*. İstanbul: İSAR, 2014.
- Dağlı, Aliosman. *Bâbürlüleri Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindîyye'nin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

- Dâvud b. Yusuf el-Hafîb. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*. Bulak: el-Matbaatü'l-Emiriyye, ts.
- Demirkan, Tuğba. *Fetâvâ-yı Tatarhanıyye'nin Fıkıh Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Duman, Soner. "Türkiye'de Klasik Fıkıh Eserlerinin Tercümeleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25-26 (2015), 228-229.
- Enderpetî, Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ. *el-Fetâva't-Tatarhânıyye*. Diyoğend: Mektebetü Zekerıyyâ, 2010.
- Eraslan, Şule. "Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar: Fazlurrahman Örneği". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (2018), 163-190.
- Eraydın, Seracettin. "Fıkıh Usûlünün Yenilenmesi Tartışmalarında Fikrî ve Felsefî Yaklaşım". *Tasavvur* 7/2 (2021), 1383-1410.
- Erdem, Mehmet. "Serhendi'nin Tecdit Yönteminde Fıkıhın Yeri". *Dinî Araştırmalar* 9/26 (2006), 297-316.
- Erkek, Yaşar. *Haneî Mezhebinin Üç Mezhebin Fikhî Görüşlerine Karşı Kullandığı Hadisler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gelen, Beytullah. *Delhi Türk Sultanlığı'nda Lodi Hanedanı Dönemi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Güler, Ümit. *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hüccetullahi'l-Bâliğa Adlı Eserindeki Hikmet-i Teşrî' Anlayışı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Halıcı, Gülseren. "Ana Hatlarıyla Tüzük-e Cihangiri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 34/1-2 (1990), 117-129.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osman b. Ali. *Keşfü'l-mahcûb*. çev. İ's'ad Abdülhadi Kindil. Kahire: Şuunü'l-İslâmiyye, 2007.
- İnce, İrfan. *Medina im 12./18. Jahrhundert: Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs*. Bochum: Fakultät für Philologie der Ruhr-Universität Bochum, Doktora Tezi, 2014.
- Karamustafaoğlu, Muhammed Hafız. "Muhammed Takî Osmanî'nin Tekmiletü Fethî'l-Mülhim İsmimli Eserinde Vakıf Konusu Bağlamında Hanefilere Dayandırılan Görüşlerin Mezhep ile Uyumunu". *İslâm Medeniyeti Dergisi* 48 (2021), 14-21.
- Karayiğit, İskender. *İmam-ı Rabbani'nin Fikhi Görüşleri*. Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Devam Eden Doktora Tezi, B. Tarihi: 2022.
- Kavak, Özgür. "Modernizmin Dönüştürücü Etkisi: Seyyid Ahmed Han ve Ahkâmın Dünyevileşmesi". *Dîvân* 8/14 (2003), 137-164.
- Kavak, Özgür. "Tecdîd mi, İnşa mı? Şah Veliyyullah Dihlevî'den Muhammed İkbâl'e Hind Alt-Kıtasında İctihad ve Taklide Farklı Yaklaşımlar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17 (2011), 193-206.
- Kavak, Özgür. *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Kavak, Özgür. *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin İctihad Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Kaya, Eyyüp Said. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 9-126.
- Khalfaoui, Mouez. *Pluralism and Plurality in Islamic Legal Scholarship*. USA: Gorgias Press, 2021.

- Kılıç, Muhammed Tayyib. "Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmâm Leknevî". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2014), 89-140.
- Kılıç, Muharrem. "Modern Dönem İslâm Hukuku Teorisyenlerinden Muhammed Halid Mesud (1939-). *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 699-711.
- Kılınç, Mehmet Ali. "Mebâdiü'l-Usûl. Saîd Ahmed el-Bâlenbûrî. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010". *ATEBE Dergisi* 6 (2021), 205-208.
- Kortel, Haluk. *Delhi Sultanlarından Halaciler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Melibârî, Zeynüddîn b. Abdülazîz. *Açıklamalı Şâfiî Fıkıhı*. çev. Ömer Saruhan - M. Mansur Demir. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2010.
- Naassan, Mahmoud. "Nûru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr li'ş-Şeyh Molla Cîven". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/16 (2016), 962-991.
- Oral, Abide Eser. *İmam Leknevî'nin Fetâvâ'sının Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Özaykal, Merve. "Azınlık Olarak Fıkıh Yapmak: Hindistan İslam Fıkıh Akademisi ve Tıbbî Kararları". *İslâmî İlimler Dergisi* 18/1 (2023), 201-227.
- Özcan, Azmi. "Müslüman Toplumlarda Birlikte Yaşama Tecrübeleri Babürlü-Hind Modeli". *İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu*. 97-101. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Özşenel, Mehmet. "Hadislerin Teâruzu Durumunda Mezheplerin Esas Aldıkları Temel Prensiplerine Dair Abdülaziz ed-Dihlevî'nin Bir Risâlesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 501-503.
- Sediqi, Matiullah. *Son Dönem Fakihlerinden Siddik Hasan Han ve Fikhî görüşleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Sharif İbrahimi, Mohammad. "Hint Alt Kıtası Kur'âniyyûn Ekolünün Namaz Anlayışı". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2023), 267-291.
- Songur, Haluk. "Pakistanlı İlk Dönem İslam Hukuku Üzerine Çalışan Son Dönem Âlimlerinden Ahmed Hasan (1932-1996)". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 545-556.
- Şah Veliyyullah. "el-İnsaf fi Beyani Sebebi'l-İhtilaf Risâlesi". çev. Şükrü Özen. *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışmaları*. 57-144. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Şah Veliyyullah. "Şah Veliyyullah ve İkdu'l-cîd Risâlesi". çev. Hayreddin Karaman. *İctihad, Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risâle*. 123-180. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Şah Veliyyullah. *Fıkhi İhtilaflarda Ölçü*. çev. Musa Hub. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Şah Veliyyullah. *İctihad Risalesi*. çev. Rahmi Yaran. İstanbul: Gaye Kitabevi Dağıtım, 2002.
- Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî. *el-Fetâva'l-Hindiyeye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Şimşek, Murat. *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin İslam Hukuk Felsefesi (Makâsıdu's-Şerîa) İle İlgili Görüşleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Takî Osmanî, Muhammed. *Diyyobend İslam Medresesinin Büyük Alimleri*. çev. Deniz Çıkkılı. İstanbul: Rihle Kitap, 2023.
- Takî Osmanî, Muhammed. *Fetva Usulü*. çev. Emre Yazıcı. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010.

- Taşköprü, Ali. *Muhammed Abid es-Sindî'nin (ö.1257/1841) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tayfur, Sabğatullah. "Siddîk Hasan Hân'ın Taklide Karşı Duruşunun Kur'ânî Argümanları". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 89-105.
- Tok, Fatih – Azimi, Enayatullah. "Şah Veliyyullah Dihlevî Hakkında Farklı Dillerde Yapılan Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 4/2 (2023), 121-182.
- Tüfekçi, İbrahim. "Tânevî'nin İ'laü's-sünen isimli Eserindeki Fıkıh Metodu (Musarrât Hadisi Örneği)". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012), 129-166.
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddîn el-Melibârî ve Fethu'l-Mu'în Bi Şerhi Kurrati'l-'Ayn Adlı Eseri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 7-38.
- Yazıcı, Abdurrahman. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde İslâm Miras Hukuku Çalışmaları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 309-328.
- Zafaru İslam. *Fatawa Literature of the Sultanate Period*. Yeni Delhi: Kanishka Publishers, 2005.
- Zafarul İslam. "Development of Islamic Jurisprudence in the Sultanate Period". *Hamdard Islamicus* 13/1 (1990), 15-24.
- Zafarul İslam. "Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi". çev. Halil Altuntaş. *Diyanet İlmî Dergi* 32/1 (1996), 57-66.
- Zeki, İzzetullah. *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019.

Türkiye’de Hint Havzasını Konu Alan Fıkıh Çalışmaları: Bir Hasıla

Ahmet Aydın

Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Ana Bilim
Dalı

ahmet.aydin@bilecik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0943-8813>

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

“Türkiye’de Hint Havzasını Konu Alan Fıkıh Çalışmaları: Bir Hasıla” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*’nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazarlara aittir.